

DET TEOLOGISKE FAKULTET
KØBENHAVNS UNIVERSITET

TEOL

INFORMATION

Nr. 53 februar 2016

Indholdsfortegnelse

Siden sidst af dekan, professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen	3
Videnskabelig sandhed er beslægtet med kristendommens ånd. Af tale ved dimissionsfest af professor, dr.theol. Jesper Høgenhaven	6
Teologiens tjenestepige? Omkring Troels Engberg-Pedersens afsked af professor (mso), ph.d. Gitte Buch-Hansen og professor, dr.theol. Mogens Müller	10
Fortolkningsfrihed: Dale Martin som æresdoktor af professor, dr.theol. Troels Engberg-Pedersen	14
På sporet af dialektisk teologi – i anledning af en ny bog af professor, dr.theol. Steffen Kjeldgaard-Pedersen	18
Thorvaldsens kirkeværker af museumsinspektør & postdoc, ph.d. Margrethe Floryan	22
Liturgisk orientering – en empirisk undersøgelse af folkekirkemedlemmernes oplevelse af traditionelle og nyere højmesseliturier i seks udvalgte kirker i Helsingør stift af cand.theol., ph.d. Nete Helene Enggaard	26
I babylonerkongens bug – eksilmetaforer i Det Gamle Testamente af postdoc, cand.theol., ph.d. Frederik Poulsen	30
Congolesiske kirker og flygtninge i Uganda – gaver, reciprocitet og spiritualitet af lektor, ph.d. Karen Lauterbach	34
Kunsten at bygge sit eget land af ph.d.-studerende Toke Møldrup Wolff	38
Om Mellemøstekskursionen/På vej mod det hellige land af stud.theol. Laura Cæcilie Jessen og stud.theol. Sigurd Victor Stubbergaard	42
Kalender ved Pia Christensen	46

TEOL-information udgives af Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, og udkommer to gange årligt, i februar og september. TEOL-information distribueres gratis til udvalgte offentlige og kirkelige institutioner samt til indenlandske universiteter, gymnasier, hovedbiblioteker og pressen. Bladet kan rekvireres ved henvendelse til Kim Petersen på tlf. 35 32 36 67 eller på e-mail: kpe@teol.ku.dk

Meninger, der tilkendes i TEOL-information, gengiver de enkelte forfatteres synspunkter og er ikke nødvendigvis udtryk for redaktionens holdning.

Ansvarshavende redaktør: Dekan, professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen

Redaktion: Professor, dr.theol. Mogens Müller

Layout og sats: Specialtrykkeriet Viborg

Tryk: Specialtrykkeriet Viborg. *Oplag:* 3.500

Artikler, der offentliggøres i TEOL-information, kan citeres med angivelse af kilde.

Forside: Postkort med portræt af den schweiziske teolog Karl Barth. På originalen anes Barths håndskrevne autograf forsynet med datoen 26. März 1934.

**Det Teologiske Fakultet,
Købmagergade 44-46, Postboks 2164
1150 København K.
Tlf.: 35 32 39 61
Fax: 35 32 36 00
www.teol.ku.dk**

Siden sidst

Af dekan, professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen

Det Teologiske Fakultets største auditorium har plads til 120. Der var ikke ledige stole, da fakultetet bød de nye teologistuderende velkommen for snart et halvt år siden.

Også årgang 2015 blev mødt med et fyldigt studieintroduktionsprogram, der strakte sig et godt stykke ind i det første semester. Sådan skal det være. Universitetet skylder de studerende ordentlig støtte i overgangen fra gymnasium til studium. At studere er noget, man kan lære. Ikke alle har i samme grad brug for at øve sig, men nogle har brug for et tilløb, uanset om baggrunden er en studentereksamen for nylig eller en tidligere uddannelse fulgt af erfaring på arbejdsmarkedet. Det er stadig sådan, at den aldersmæssige spredning er større blandt teologistuderende end blandt andre studerende ved Københavns Universitet.

Vi kunne glæde os over, at søgningen til studiet var næsten uændret fra 2014 til 2015, og at andelen af førstprioritetsansøgere var høj. Ingen kan vide det med sikkerhed, men vores bedste formodning

er, at det, der gør teologistudiet attraktivt, er den faglige bredde, samspillet af sprog, kultur, historie og religion samt et pensum, der omfatter centrale tekster fra fortid og nutid. Det er det, studieordningen kortfattet beskriver som „kristendommen i dens historiske og nutidige skikkelse“.

Introprogrammet, de faglige kvaliteter og det gode studiemiljø til trods har der imidlertid været et vist „tidligt frafald“ også fra årgang 2015. Fakultetet arbejder løbende på at finde årsagerne hertil for bedst muligt at kunne afværge frafaldet. Det vil nok være en illusion at tro, at der findes en snuptagsløsning på problemet. Men præcis information om studiet på forhånd, relevante introduktionsforløb, veltilrettelagt undervisning og gennemskuelige regler, der kan fremme gennemførelsen, skal det selvfølgelig ikke skorte på.

Bekymringen for de konsekvenser for studiekulturen, som fremdriftsreformen vil få, har vi ikke sluppet. Det er gået godt med at afvikle undervisningen efter de nye regler i det første semester efter reformens fulde ikrafttræden. Men fremdriftskravene efterlader såvel studerende som institution i dilemmaer, som ikke kan tales væk. Et af dem vedrører risiko-

en for øget frafald. En politisk aftale indgået i november 2015 om reform af reformen mildner luften en smule, men reelt er vilkårene stort set uændrede. For både de studerende og fakultetet er der stadig en opgave i at finde måder at manøvrere sig fornuftigt ud af kniben.

Ved den årlige dimissionsfest i oktober var der igen fulde huse i auditorium 7. Fakultetet tog afsked med de nyslåede cand.theol.'er samt dimittender på bachelor-, master- og ph.d.-niveau. Dimissionstalen blev holdt af professor Jesper Høgenhaven. Den kan læses her i hæftet.

Til dimissionsfesten inviteres ud over dimittenderne og deres gæster også medlemmerne af aftagerpanelet for teologiuddannelserne, Eksternt Råd. Derved markeres sammenhængen mellem uddannelse og arbejdsmarked. Denne sammenhæng er helt reel og forpligtende for begge parter. Samtidig må forskellen mellem universitet og erhverv ikke udviskes. Drøftelserne i Eksternt Råd mellem aftagerrepræsentanter og fakultet vidner om forståelse på begge sider for denne dobbelthed. Folkekirken er hovedaftager af teologiske kandidater og ser for tiden gerne flere ansøgere til ledige præstembeder. Men ikke alle teologiske kandidater ønsker ansættelse i folkekirken, og teologistudiet kan og skal kunne lede til andre typer af stillinger. Desværre rimer den dimensionering, der nu er indført på uddannelser med høj dimittendledighed, derunder teologi, dårligt med såkaldt præstemangel. At vejlede godt og rettidigt om overgangen fra studium til erhverv er i den situation vigtigt. I efteråret lagde fakultetet planlægningen af en af de karrierevejledningsseancer, de stude-

rende løbende inviteres til, i hænderne på dem selv. Det kom der et usædvanligt godt besøgt arrangement ud af, som i kraft af konkrete oplæg bl.a. ved teologer i forskellige stillingstyper samt ved Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter (Pastoralseminariet) fungerede som inspirerende øjenåbner.

7'eren var også fyldt, da professor Dale B. Martin, Yale University, holdt forelæsning som kvittering for modtagelsen af æresdoktorgraden i teologi ved universitetets årsfest i november. For fakultetet er det en ære og en glæde at kunne fastholde og udbygge kontakten med Dale B. Martin gennem udnævnelsen. Man kan i professor Troels Engberg-Pedersens artikel nedenfor læse om grundene til, at Afdeling for Bibelsk Eksegese foreslog Dale B. Martin som æresdoktor. Troels Engberg-Pedersen var selv i centrum, da auditoriet fjorten dage senere lagde hus til det faglige seminar med titlen *Hvad er det nytestamentlig eksegese kan?*, hvormed fakultetet tog afsked med Troels Engberg-Pedersen, der forlader sin stilling ved indgangen til forårssemesteret for at gå på pension.

Sidst i oktober var det kirkehistorikeren Volker Leppin, professor i Tübingen, der trak tilhørere. Hans besøg med seminar og gæsteforelæsning indgår i fakultetets forberedelse af reformationsjubilæet. Fakultetets forskere har søsat en lang række videnskabelige samt undervisnings- og formidlingsmæssige aktiviteter, der på forskellig vis bidrager til den samlede jubilæumsfejring i 2017, og flere er på tegnebrættet. Fra først i det 17. århundrede markerede Københavns Universitet ved en af de årlige, officielle

fester forbindelsen til reformationens indførelse i Danmark. Men alt har sin tid, og i 1906 forsvandt denne mindefest. Man kan betragte de akademiske reformationsjubilæumsmarkeringer, som Det Teologiske Fakultet i disse år indbyder til hvert år omkring den 31. oktober (i 2017 sker det i samarbejde med universitetet), som en erindring om den tidligere tradition – og derved, om man vil, som en midlertidig genoplivelse af den. Lad mig også nævne, at fakultetet med støtte fra Det Frie Forskningsråd/Kultur og Kommunikation den 26.-28. maj 2016 er vært for Sixth Annual ReforC Conference, der har de reformatoriske kirkesyn som emne. ReforC er et internationalt reformationsvidenskabeligt netværk omfattende ca. tredive teologiske institutioner.

Under overskriften *Hellig krig! – i jødedom, kristendom og islam* indbød Det Teologiske Fakultet i efteråret til et todages kursus for gymnasielærere. Det har vi med skiftende emner gjort siden 2010. Tilmeldingslisten var også denne gang hurtigt fyldt. I år planlægges et kursus med reformationen som tema. Vi værdsætter gymnasiekontakten, der også omfatter en besøgsordning på studenterniveau. Forbindelsen til gymnasieeleverne plejes desuden digitalt. Med fakultetets biblioteks- og kommunikationsafdeling som drivkraft udarbejder forskere hvert år i januar et ressourcerum, der kan besøges af elever, der skriver opgave i Almen Studieforbereelse. Fra årets emne offentliggøres af Uddannelsesministeriet, og til siden åbnes, går der mindre end en uge. Spurten belønnes med, at sitet bliver brugt meget flittigt. Det er et af de mest besøgte på www.teol.ku.dk.

Det har blæst stærkt om universiteterne, om ikke siden valget i juni sidste år, så i hvert fald siden finanslovsforslagets offentliggørelse. Den vedtagne finanslov indebærer bl.a. en årlig 2%-nedgang på uddannelsesbevillingerne i hvert af de næste fire år, aflysning af et ellers aftalt huslejetilskud til Københavns Universitet og nedgang i de offentlige forskningsmidler, der forvaltes af forskningsrådene. Konsekvenserne på lang sigt af disse indgreb er der næppe nogen, der aner andet end konturerne af. For et fakultet som det teologiske med et „tørt“ fagområde og uddannelser, der også skal give rum for de studerendes dannelse, er fremtidsudsigterne blevet dunklere. Det har ikke alene at gøre med bevillingernes størrelse, men også med de forudsætninger, der knytter sig til dem.

Artiklerne i dette nummer af *TEOL-Information* vidner om den omfattende videnskabelige aktivitet, som forskerne på Det Teologiske Fakultet lægger for dagen som undervisere, forfattere, formidlere og ophavsmænd og -kvinder til projekter. Vil man stifte nærmere bekendtskab med, hvad der arbejdes med, kan man på hjemmesiden finde både præsentationer af de ansatte forskere og præcise henvisninger til alle deres publikationer, hvoraf i øvrigt et stigende antal kan downloades direkte fra hjemmesiden. Men man kan naturligvis også lægge vejen forbi Købmagergade 44-46 til et af de offentlige arrangementer, der finder sted ved fakultetet i semesterets løb. Kalenderen bagest i hæftet præsenterer et udsnit. Velkommen!

Videnskabelig sandhed er beslægtet med kristendommens ånd

Af tale ved dimissionsfest 23. oktober 2015

Af professor, dr.theol. Jesper Høgenhaven

Kære dimittender! I dag fejrer vi, at I har afsluttet en uddannelse og erhvervet en akademisk grad i teologi på Det Teologiske Fakultet i København. Med den bagage i rygsækken

skal og kan I roligt ranke ryggen og holde den teologiske lærdomsfane højt, så den kan folde sig ud i vinden. Og vinden vil I ikke kunne undgå at mærke. Med en uddannelse i teologi har I bevæget jer ind i et landskab med ganske kraftig blæst; eller vi kunne, hvis det ikke er upassende, stramme metaforikken en omgang og sige: et område under heftig beskyddning. Det gælder om teologi i særdeleshed, hvad der gælder om humaniora i almindelighed, at her er tale om „et essentielt anfægtet forskningsfelt”, som det hedder i indledningen til bogen *Kampen om disciplinerne* (red. David Budtz Pedersen, Frederik Stjernfeldt og Simo Køppe (København 2015)). Og bogens redaktører skriver videre: „Alle lige fra Dansk Industri til Europa-Kommissionen har en

holdning til humaniora. Men det er de færreste, der systematisk har overvejet, hvori det humanistiske forskningsfelt består, og hvilken videnskabelighed der kendetegner det.”

Teologiens videnskabelighed

Videnskabelighed er lige præcis noget af det, I har med jer i bagagagen fra jeres tid ved fakultetet. Og videnskabelighed er netop ikke en tyngende, kuriøs, men nærmest lidt ubrugelig genstand, som det egentlig kunne være rart at få lagt fra sig, så rygsækken kunne lettes, men derimod et uundværligt arbejdsredskab i dagligdagen. Og hvad er så videnskabelighed i praksis? Vi kan supplere med rækker af begreber, der står parat for bevidstheden: Stringens, akribi, redelighed, gennemskuelse, mulighed for efterprøvelse. I virkeligheden tror jeg, at det væsentligste er at få videnskabelighed, akademisk arbejdsmåde i bedste forstand, knyttet tæt sammen med lige netop daglig praksis, med et lavpraktisk fokus på ordentlighed og gode vaner. Det bliver måske ikke mindst tydeligt, når vi, som det sker med mellemrum, stilles over for angreb på teo-

logiens videnskabelighed, gerne fremført med højroset bulder og et nærmest fuldstændigt fravær af empiri, altså en fuldstændig uvidenskabelig fremgangsmåde, der jo gør det en lille smule morsomt, at man vil anklage andre for ikke at leve op til videnskabens krav.

Frants Buhl

Til almindelig opbyggelse kan det være trøsterigt og gavnligt at søge tilbage i forskningshistorien. Teologiens store skikkelser fra det forgangne tyvende århundrede er gode at varme sig ved for forfrosne teologer i begyndelsen af det 21. århundrede. I dagens anledning har jeg valgt at gå en smule længere tilbage, til en af mine fjernere forgængere i embedet som professor i GT, Frants Buhl, som var professor i teologi med Det Gamle Testamente som fagområde fra 1882 til 1890. Efter otte år som professor i Leipzig vendte han i 1898 tilbage til København, nu som professor i semitisk filologi. Buhl er primært kendt og husket som den, der indførte den historisk-kritiske bibelforskning i Danmark, og som forsvarede „bibelkritikkens“ ret og betydning over for dens modstandere. Med til billedet hører dog også, at Buhl var en dybt engageret teolog, der så sit eksegetiske arbejde i tæt sammenhæng med den kristne menigheds liv (præsentationen af Buhl i det følgende bygger på den udførligere fremstilling i artiklen: „Frants Buhl som gammeltestamentlig teolog“, Dansk Teologisk Tidsskrift 78 (2015), 202-224, hvor de forskellige henvisninger findes).

For Frants Buhl var det i udgangspunktet indlysende, at det for den kristne menighed ikke kan være ligeegyldigt,

hvordan dens hellige skrifter bliver læst og forstået. Forbindelsen med Bibelen og det historiske fundament hører med til kristendommens uopgivelige livsnerve.

Men hvad betyder det i praksis? Ja, her er det tankevækkende nok at følge Buhls gradvise bevægelse fra forsvarer af ret traditionelle synspunkter på de gammeltestamentlige teksters alder, oprindelse og betydning til overbevist tilhænger af tidens kritiske teori om Mosebøgernes kilder og gradvise sammenredigering gennem forskellige historiske stadier. Det spændende – og måske umiddelbart lidt overraskende – er nemlig, at Buhl hele vejen igennem forstår sit arbejde med teksterne som et arbejde, der både står i videnskabens og i menighedens tjeneste. Den kritiske bibelfortolkning er efter sit væsen også et forsvar for Bibelen og for kirken.

Som sagt lægger Buhl ud med som gammeltestamentlig forsker at forsvare traditionens syn på de bibelske skrifers baggrund og opkomst. I den første artikel, han lader trykke, og som stammer fra 1878, argumenterer han – især vendt mod den nye bibelkritik i Tyskland – for, at Femte Mosebog i alt væsentligt skal forstås som en historisk set autentisk gengivelse af Moses' afskedstale til Israels folk forud for israelitternes erobring af det forjættede land. Femte Mosebog henviser selv til Moses som den autoritetsfigur, der så at sige skal borge for skriftets indhold; og for Buhl i denne tidlige fase af hans værk er det afgørende netop for tekstens autoritet, at dens ægthed i denne forstand står fast. Buhl går så langt som til at sige, at benægter man Femte Mosebogs ægthed, har man også dermed reelt benægtet skriftets adkomst til en plads i

kirkens kanon. Tekstens religiøse værdi og betydning ville blive ophævet, hvis der i virkeligheden var tale om en art be- drag.

Argumentets uafviselige magt

I de følgende år flytter Buhls position sig i stadig mere kritisk retning, hvad angår opfattelsen af Mosebøgernes tilblivelse og de underliggende kilders alder. På en række væsentlige punkter tilsluttede Buhl sig således det synspunkt, som særlig Julius Wellhausen stod for: Buhl accepterede, at Mosebøgerne måtte være sammensat af fire oprindeligt selvstændige kildekrifter fra forskellige perioder. Samtidig forblev Buhl dog livet igennem – under fuld anerkendelse af den historiske undersøgelses, herunder kildekritikkens, saglige berettigelse – en selvstændig forsker med et skarpt blik for nuancer og med en udtalt modvilje mod alt for omfattende totalløsninger, der savnede blik for bibelteksternes mangfoldighed og nuancerighed.

Når Buhl skiftede opfattelse i vigtige spørgsmål om de bibelske teksters alder og plads i historien, var det tydeligvis ikke, fordi han i en eller anden forstand havde fået lyst til at afprøve et andet perspektiv eller se tingene fra nye vinkler. Det skete, forstår man, under indtryk af de fremførte argumenter og i tråd med en stadig fornyet granskning af teksterne selv. Altså som et direkte resultat af den fortsatte kritiske prøvelse af stoffet.

Det er i den forbindelse betegnende, at Buhl livet igennem forblev en stor beundrer af den tyske ekseget Frantz Delitzsch, som han selv havde hørt forelæse under et længere studieophold i Tyskland, og som han i 1890 efterfulgte som pro-

fessor i Leipzig. Ved første øjekast kan Buhls vedholdende veneration for Delitzsch virke ejendommelig; for Delitzsch var og forblev på mange måder en udtalt konservativ eller traditionelt orienteret bibelforsker. Ikke desto mindre havde Delitzsch – i lighed med Buhl – vist sig i stand til at flytte sig og tilegne sig synspunkter, som han i første omgang havde afvist eller ligefrem bekæmpet. Og netop i denne bevægelighed på sagligt grundlag må Buhl have set noget yderst værdifuldt. I en artikel fra 1884 fremhæver Buhl netop hæderligheden og sagligheden hos Delitzsch, træk, der kommer tydeligt frem i Delitzsch' vilje til at ændre sin position trods den „indre kamp“, som det utvivlsomt må have kostet. Og det er, som om man her fornemmer, at Buhl i nogen grad spejler sin egen position i Delitzsch' kamp. Samtidig med at udtrykke sin beundring for Delitzsch' evne til at bøje sig for argumenter finder Buhl også lige anledning til at klandre Wellhausen for på arrogant vis at nedgøre Delitzsch' synspunkt:

„navnlig maa det vække Beundring, at en Forfatter i en saa fremrykket Alder har haft Kraft til at optage en hel Række nye Synspunkter og til at modificere sin tidligere Opfattelse i saa stort et Omfang. Noget saadant sker kun efter en haard indre Kamp, især naar som her Standpunktet flyttes noget længere ud i negativ Retning, og vistnok kunde derfor den Ærbødighed for en subjectivt erkendt Sandhed, som Delitzsch paa denne Maade har lagt for Dagen, have gjort Krav paa en mindre brutal Behandling end den, der er bleven den til Del i Fortalen til Wellhausens Prolegomena.“

Kritikkens positive bidrag

For Frants Buhl består der som nævnt en indre overensstemmelse imellem den historisk-kritiske betragtning af bibelteksterne og teksternes teologiske betydning eller deres betydning for den kristne menighed. Forudsætningen er, at det historiske perspektiv ifølge Buhl afdækker aspekter ved teksterne selv og dermed leder til en bedre, dybere og klarere forståelse af deres indhold. Og heri ligger der en apologetisk værdi, som Buhl kan udtrykke det i 1885: Hvis man f.eks. vil fastholde, at Mosebøgerne skulle være en enkelt forfatters værk, bliver de „bestandige unødige Gjentagelser og endnu mere de uformidlede Modsætninger og Forskjelligheder“ i teksten et vidnesbyrd om denne forfatters ubehjælpssomhed. Er Mosebøgerne derimod resultatet af en varsom sammenstilling af forskellige kildebeskrifter, vidner de ikke-ophævede modsætninger tværtimod om redaktorens skønsomhed.

På tilsvarende måde gør Buhl gældende, at den historiske kritiks sene datering af Daniels Bog – ifølge kritikerne et skrift fra Makkabæertiden (midten af 2. årh. f.Kr.) – giver et langt dybere indblik i skriftets betydning og åndelige rigdom, end den traditionelle opfattelse, der daterer Daniels Bog til det babyloniske eksils tid. Her gør Buhl dog en vigtig bemærkning: Det er aldrig sådan, at det apologetiske ærinde skal have lov til at styre fortolkningen af de gammeltestamentlige tekster. Det videnskabelige arbejde tjener nemlig altid sandheden. Som det hedder i skriftet *Til Vejledning i gammeltestamentlige Undersøgelser* fra 1895:

„Men selv om den rigtigere Opfattelse af

Bogens Character og Oprindelse ikke ydede en saadan positiv Vinding, saa vilde vi dog være ubetinget forpligtede til at give Sandheden Æren, saasandt det, som man træffende har kaldt videnskabelig Samvittighed, er noget langt Ædlere og med Kristendommens Aand langt nærmere beslægtet end alle Forsøg paa at fastholde en nedarvet Anskuelse ved Hjælp af Fortielser eller uridderlige Forsøg paa at spille Striden over paa det personlig religiøse Omraade.“

Videnskabelig samvittighed

Det sandhedsideal, som for Buhl er målet for den videnskabelige samvittighed, er med andre ord nært beslægtet med „kristendommens ånd“. Den historiske kritik i dens „rene“ form – hvor det virkelig er sandheden, der spørges efter og ikke bestemte teologiske eller anti-teologiske dagsordener, der søges fremmet – er dermed i pagt med den kristne menigheds behov for oplysning af Bibelen, selv om det ikke er alt, hvad den historiske undersøgelse beskæftiger sig med, der har nogen umiddelbar eller direkte relevans for menighedens forhold til teksterne.

At videnskabelig samvittighed har noget at gøre med at være forpligtet på sandheden og dermed også er villig til at lade sig overbevise af argumenter, og at denne forpligtelse aldrig kan stå i modsætning til et ægte teologisk engagement er ikke nogen ringe målestok at tage med sig, uanset i hvilken konkret sammenhæng vi hver især skal forsøge at udleve en teologisk eksistens. Og dermed skal I ønskes et stort til lykke fra det fakultet, som nu dimitterer jer, sender jer bort eller videre ud i verden som vejfarende teologer. God rejse – og gå bort med fred!

Teologiens tjenestepige?

Omkring Troels Engberg-Pedersens afsked

Af professor (mso), ph.d. Gitte Buch-Hansen og professor, dr. theol. Mogens Müller

Der var engang, da man kaldte filosofien *ancilla theologiae*, teologiens tjenestepige. Mens filosofien formåede at ordne og skærpe tanken, så måtte teologien tage over, når erkendelsen nåede sin menneskelige grænse og stod over for det guddommelige. Samtidig mente man, at dette forsøg på at lade filosofien hjælpe teologien først begyndte at gøre sig gældende hos kristne forfattere i det 2. årh. Med disse tidlige teologer fik vi en teoretisk og egentlig teologisk overbygning på en kristendom, som i sin oprindelse – ifølge denne fortælling – var umiddelbar og mytisk. Den filosofi, som oldkirkens teologer fandt kunne belyse kristendommen, var den platonisme, der skelnede lige så radikalt mellem ideernes og fænomenerne verden, som moderne dialektiske teologer mellem det naturlige og det overnaturlige – og det er måske slet ingen tilfældig sammenligning.

Filosofiens relevans for eksegesen

Imidlertid er dette billede af kristendommens begyndelse nu blevet kraftigt forstyrret, hvilket i høj grad skyldes Troels Engberg-Pedersens ihærdige arbejde på Det Teologiske Fakultet gennem tre årtier. Ifølge Troels kan vi, for det første, ikke tale om begyndelsen, som om der kun var én tradition. For det andet var filosofien allerede til stede hos nogle af de kristne forfattere, der må siges at udgøre denne begyndelse – fx Paulus og forfatteren til det fjerde evangelium. For det tredje var den filosofiske tænkning, som disse forfattere lod sig inspirere af, når de skulle forklare betydningen af Kristusbegivenheden, ikke platonismen, men den filosofi, som dominerede det intellektuelle miljø i det romerske imperium: stoicismen. Endelig, på baggrund af de tre indledende påstande, må Troels afvise Tertullians berømte spørgsmål om, hvad Jerusalem og Athen har med hinanden at gøre, med en henvisning til den hellenisering af jødedommen, som prægede århundrederne omkring vor tidsregnings begyndelse.

Troels kom ind i teologien fra filosofi-

en. Han er oprindelig uddannet som klassisk filolog. Med det fags nestor og polyhistor, Johnny Christensen, som mentor var vejen åben til den stoicisme, som Christensen gennem 50'erne havde medvirket til at sætte på klassicisternes og filosofernes dagsorden. Hermed var sporet lagt, hvor filologi i form af sprogekspertise også væsentligt blev filosofi og filosofihistorie. Studier i Aristoteles' moralfilosofi ved Universitetet i Oxford ledte til Troels' filosofiske disputats, som blev forsvaret i 1982. Derefter blev interessen vendt mod stoikerne. Fik Christensen klassicisterne til at medtænke stoicismen i deres arbejde, er det Troels' fortjeneste at have informeret og inspireret teologerne.

Stoicismen

Som filosofisk retning kan stoicismen føres tilbage til Zenon omkr. 300 f.Kr. Skolen fik sit navn efter sit første tilholdssted, nemlig *Stoa Poikile* (den brogede søjlegang) i Athen. Således kan man på Rafaels berømte fresco af skolerne i Athen se Zenons hoved bag en af søjlerne i billedets venstre hjørne. I modsætning til platonismen er stoicismen en monistisk filosofi. Teologisk set bliver stoicismen derfor en panteisme, hvor det guddommelige *logos* i form af *pneuma*'en, ånden, gennemtrænger alt. Som verdens sjæl og bevidsthed er dette *logos* både forsyn og skæbne. Eftersom ethvert menneske er indlejret i denne helhed, bliver målet for al stræben at leve i overensstemmelse med dette guddommelige faktum. Etik og teologi kan derfor ikke adskilles i stoicismen.

Som allerede nævnt var stoicismen den dominerende filosofi i århundrederne omkring vor tidsregnings begyndelse.

Under indflydelse af bl.a. jødisk, teologisk tænkning fik den stoiske kosmologi imidlertid tilføjet den platonske overbygning, der kunne rumme forestillingen om en transcendent gud. Resultatet var den såkaldte mellemplatonisme. Samtidig fortsætter den klassiske stoicisme som 'hofideologi' i det romerske imperium, hvor især etikken udvikles med tænkere som Neros rådgiver Seneca, den frigivne slave Epiktet og siden kejser Marcus Aurelius. Det er i denne kontekst, Troels placerer Paulus og Johannesevangeliets forfatter.

Stoicismen i Det Nye Testamente

Engagementet i teologien begyndte for Troels' vedkommende med, at han tilbage i 1984 – med forskermidler fra Det Humanistiske Forskningsråd – blev tilknyttet det daværende Institut for Bibelsk Eksegese for at kunne undersøge de mulige stoiske forudsætninger for Paulus' teologi. Som indledningen til dette arbejde forelå i 1990 en stor undersøgelse om stoicismens etik, *The Stoic Theory of Oikeiosis: Moral Development and Social Interaction in Early Stoic Philosophy*. På denne kvalificerede baggrund kunne Troels nu kaste sig over den Paulus, hvis breve han mente havde meget store berøringsflader med den stoiske etik. Efter en længere række artikler i danske og internationale tidsskrifter udgav Troels i 2000 bogen *Paul and the Stoics*, som samtidig blev indleveret som disputats til forsvar for den teologiske doktorgrad. Der er tale om et originalt forsøg på at bruge stoisk filosofisk tænkning til at forstå, hvad der er på færde hos Paulus i forholdet mellem Kristus-forkyndelse og etik.

Internationale kontakter

I sine forskningsprojekter har Troels vedvarende gået på to ben. Dels har han opretholdt kontakten med de filosofisk arbejdende klassicister og kontinuerligt bidraget til publikationer knyttet til dette miljø. Dels har han været en del af miljøet omkring nytestamentleren Abraham J. Malherbe fra Yale Divinity School – et miljø, som også arbejdede i *Hellenistic Moral Philosophy and Early Christianity Section* i tilknytning til Society of Biblical Literature Annual Meetings i USA. Der er tale om et miljø, som i første omgang bragte Troels i kontakt med nytestamentligt arbejdende forskere som Stanley K. Stowers, Wayne A. Meeks og Dale B. Martin, men som i anden omgang har åbnet døren for ikke bare danske, men også skandinaviske studerende og yngre forskere til dette miljø, fx gennem de internationale konferencer, hvor Troels hentede sine internationale venner til Danmark. To konferencer, som blev afholdt i Københavns omegn, satte fokus på forholdet mellem jødedom og hellenisme og resulterede i bøgerne *Paul in His Hellenistic Context* (1995) og *Paulus Beyond the Judaism/Hellenism Divide* (2001) – begge med Troels som redaktør.

Forskningsprojekter

I 1989 blev tilknytningen til Det Teologiske Fakultet af mere formel art, i og med at Troels blev ansat som lektor i Det Nye Testaments eksegese. Denne ansættelse var i begyndelsen overlejret af det såkaldte superprofessorat (1986-1991). Endelig i 2001 – altså efter at have fået sin teologiske doktorgrad – blev Troels udnævnt til professor i faget. Dette ansættelsesforhold gav mulighed for, at flere kolleger

kunne involveres i arbejdet med forholdet mellem de nytestamentlige skrifter og den antikke filosofi. I første omgang blev det til det FKK-finansierede forskningsprojekt *Philosophy at the Roots of Christianity* (2003-2007), som Troels havde sammen med kollegaen Henrik Tronier, og som også gav plads for to ph.d.-studerende. Resultatet af dette arbejde var for Troels' vedkommende bogen *Cosmology and Self in the Apostle Paul. The Material Spirit* (2010).

Arbejdet i dette projekt blev fulgt op med *Naturalism and Christian Semantics* (2008-2013), som var finansieret af KU's stjerneforskningsprogram. Dette sidste projekt, som søgte en samtale mellem den filosofisk inspirerede tidlige kristendom og nutidens teologi, blev ledet i samarbejde med professor i samtidsteologi (dogmatik), Niels Henrik Gregersen. Projektet skabte mulighed for, at en række yngre forskere og ph.d.-stipendiater kunne arbejde med på de rejste problemstillinger. For Troels' vedkommende vil dette projekt resultere i endnu to udgivelser. Klassicisterne vil få en bog om forholdet mellem stoicisme og platonisme i det andet århundrede af vor tidsregning. Der er tale om et redigeret conferencebind med bidrag fra feltets ledende klassicister og filosoffer. Teologerne får det tredje bind i Troels' trilogi om filosofien i Det Nye Testamente. Denne gang er det dog Johannesevangeliet, som bliver taget under kyndig behandling.

Den stærke internationale orientering i Troels' arbejde har på ingen måde hindret ham i at udgive og redigere bøger, der henvender sig til et dansk publikum. Nævnes kan her *Antikken etiske tradition. Fra Sokrates til Marcus Aurelius* fra

1996 og samleværkerne *Den historiske Jesus og hans betydning* fra 1998 og *Den nye Paulus og hans betydning* fra 2003. Ligeledes har han lagt et kæmpearbejde i forskellige råd og nævn, både på fakultetet og i højere instanser som fx forskningsrådet. Dertil kommer, at Troels gennem årene blandt de studerende har været en værdsat underviser og vejleder.

Filosofi og teologi som ligeværdige partnere

Det kan konstateres, at Troels har formået at ændre det forskningsmæssige landskab, når det gælder spørgsmålet om forholdet mellem Kristus-tro og stoicisme hos Paulus og forfatteren til Johannes-evangeliet. Han har således bidraget til at overvinde en udbredt berøringsangst eller instinktiv uvilje mod at lade filosofien fylde for meget i billedet. Teologien skulle jo nødigt blive *ancilla philosophiae!* Men her har Troels insisteret på, at ethvert forsøg på at stille filosofi og teologi op i et modsætningsforhold eller et hierarki ikke giver mening. Ligesom indsigt i den antikke filosofi har beriget vor forståelse af den tidligste kristendom, så gælder det omvendte også: eksegesens forståelse af teologien i de nytestament-

lige skrifter har nuanceret vor forståelse af den filosofi, som bliver til først mellemplatonisme og siden neoplatonismen.

Afsked

Efter gennem 30 år at have tjent – forstyret og forandret – den teologiske tænkning har Troels valgt at forlade Det Teologiske Fakultet med udgangen af januar 2016. Ud over at vi på fakultetet kommer til at savne de intellektuelle indspil og de arbejdsomme udspil, kommer vi også til at savne en kollega. Også i frokoststuen bliver der et tomrum efter Troels. Måske er der koncerter, Troels ikke har hørt, og film, han ikke har set. Men i lyset af omfanget af det arbejde, han har lagt på fakultetet, er det overvældende, hvad han har hørt og set. Han må siges af være en storforbruger af kultur: teater, koncerter, film, udstillinger etc. Det stående spørgsmål ved frokosten mandag var: Hvad har I oplevet i weekenden? Vi blev tit svar skyldige, men kunne så nære vor kulturelle sult gennem Troels' fyldige referater.

Vi må dog indrømme: Det er svært at forestille sig, at han ikke også fortsat vil gøre sig gældende såvel i vort lokale som også i det internationale fagmiljø.

Fortolkningsfrihed: Dale Martin som æresdoktor

Af professor, dr.phil. et theol. Troels Engberg-Pedersen

Dale Martin fra Yale University blev den 20. november 2015 i overværelse af Hendes Majestæt Dronningen og hele Københavns Universitets ledelse m.fl. udnævnt til *doctor*

honoris causa ved Københavns Universitet. Forslaget herom kom oprindeligt fra prof. mso Gitte Buch-Hansen på Det Teologiske Fakultets Afdeling for Bibelsk eksegese. Det vakte med det samme begejstring og gik siden gennem dekan og Akademisk råd videre til rektor – og derfra til handling. Når det er mig, der skriver her om Martin, skyldes det nok nærmest mit ret indgående kendskab til ham selv og hans forskning, som går mere end 20 år tilbage.

Hvem er han?

Dale Martin (f. 1954) er Woolsey Professor of Religious Studies ved Yale University's Department of Religious Studies. Han er dermed efterfølger for den berømte Wayne A. Meeks, hvis bog om *The First Urban Christians* (1983) er en klassiker om Paulus. Meeks var socialhistori-

ker, og Martin, som havde Meeks som sin *Doktorvater*, er det samme. Men han er også så meget andet!

Hans doktorafhandling blev offentliggjort i 1990 med titlen *Slavery as Salvation: The Metaphor of Slavery in Pauline Christianity*. Herefter fulgte bogen *The Corinthian Body* fra 1995 om kropsbegreber i 1. Korintherbrev. Den er i hvert fald en klassiker på Det Teologiske Fakultet i København, hvor den gennem årene har figureret på et utal af eksamensopgivelser! Så kom *Inventing Superstition: From the Hippocratics to the Christians* fra 2004. Den næste med den noget 'fancy' titel *Sex and the Single Savior: Gender and Sexuality in Biblical Interpretation* (2006) var delvis skrevet, mens Martin i efteråret 2001 var Fulbright Professor på Fakultetet i København. Derefter fulgte *Pedagogy of the Bible: An Analysis and Proposal* (2008), hvor Martin skitserer, hvordan et 3-årigt teologistudium efter hans mening burde se ud. Så kom hans (meget usædvanlige) „nytestamentlige indledning“, *New Testament History and Literature* (2012), der i samarbejdet form gengiver hans indledningskursus om tidlig kristendom for undergraduates på Yale. Kurset er i

øvrigt gratis tilgængeligt på nettet. Og endelig er en ny stor bog under udgivelse med titlen: *In a Sense: Theology with (not of) the New Testament*. Jeg husker, at jeg selv engang for ca. 15 år siden ville drille Dale Martin ved at stille ham spørgsmål i et panel under en konference i USA. Jeg syntes, at han havde talt lige lovlig „teologisk“, og henvendte derfor mit spørgsmål til „Professor of theology, Dale Martin“ – men rettede det dog lynhurtigt til „Professor of religious studies“ osv. Han var ikke begejstret. Men hans seneste bog er altså et erklæret stykke teologi, og skønt han hører til ved Yale's Department of Religious Studies, underviser han i efterårssemesteret 2015 sammen med teologen Kathryn Tanner på Yale's Divinity School! Hvordan kan det så mon lade sig gøre?

Martin og København

Inden vi kigger på det, er der grund til at nævne Martins gode tilknytning til Fakultetet i København. Han har været her flere gange både før og efter Fulbright-perioden. Fx kom han rejsende helt herover for at medvirke ved fejringen af Lone Fatum, da hun gik på pension. Selvfølgelig brugte han bl.a. til at studere Statens Museum for Kunst fra ende til anden. Hjemme på Yale tager han tilsvarende sine ph.d.-studerende med på de lokale (fremragende) museer, så de kan udvide deres horisont. Under opholdet i København ville han lære dansk for at kunne læse Kierkegaard på originalsproget. Hans lærer gav ham *Gummitarzan* at træne på, og Martin holdt en uforglemmelig tale ved Fakultetets julefest i 2001 om *Gummitarzan* (udtalt med et „u“, der ville noget) – og (Ole Lund) Kir-

kegaard! Selv har Martin taget sig rørende kærligt og hjælpsomt af adskillige studerende, som Københavnerfakultetet gennem årene har sendt til Yale gennem vores særlige aftale med Yale Divinity School. Han er højt begavet, undertiden lidt fræk, meget talende og meget bevidst om sine egne kvaliteter (hvem er ikke det?) – og et overordentlig imødekommende menneske.

Profil og anliggender

Martin er som sagt socialhistoriker. Men han er også postmodernist. Han er desuden marxist. Og så er han kristen. Hvordan i alverden kan alt det komme til at hænge sammen? Men det kan det altså. Martin er en skarpt tænkende person, som det er svært at få skovlen under, hvis man skulle være uenig. Og hans ph.d.-undervisning på Yale fokuserer i meget høj grad på (alle former for) teori, så de ph.d.-studerende kan hjælpes til at reflektere over, hvor de selv står som forskere, og forsvare deres positioner over for eventuelle modstandere – nøjagtigt ligesom Martin selv både kan det og gør det.

I stedet for at drøfte helt abstrakt, hvordan de fire kategorier (socialhistoriker, postmodernist, marxist, kristen) kunne tænkes at hænge sammen, kan vi give nogle konkrete eksempler fra Martins forskning. Her vil det så også vise sig, at rækken af hans bøger rummer en udvikling, sådan at i hvert fald den kristne dimension kommer mere og mere tydeligt frem. Den bedste måde at finde nogle gode eksempler på er ved at spørge: Hvor brænder det på hos Martin? Hvad er han *imod*? Hvor springer gnisten? Hermed har vi også sagt, at det i helt udpræget grad hos Martin er *interessen*, der driver

værket. Det betyder på ingen måde, at analysen ikke er fuldgældig videnskab, men kun at selve de emner, Martin tager op i sin forskning, afspejler hans egne forståelsesinteresser.

Nogle eksempler:

(1) Imod „heterosexistiske“ og „familieorienterede“ videnskabelige analyser af Det Nye Testamente. I en række artikler i *Sex and the Single Savior* argumenterer Martin imod fortolkninger af fx Paulus om „homoseksualitet“ og „legitimt seksuelt begær“, som ønsker at tage apostlen til indtægt for moderne holdninger til seksualitet, der er klart heterosexistiske og familieorienterede. Konteksten er selvfølgelig amerikansk, men man kender godt tendenserne fra andre dele af verden. Paulus var *imod* „homoseksualitet“ (hævder man med rette) og imod sex uden for ægteskabet – men altså *for* (enhver form for) sex i ægteskabet mellem en mand og en kvinde (siger man). Nej, viser Martin, Paulus var dybest set imod enhver form for sex! Han kan *ikke* tages til indtægt for den form for seksualitet, som „den normale, heteroseksuelle kristne“ selv foretrækker og praktiserer. Her argumenterer Martin dels socialhistorisk, dels ud fra en postmodernistisk bevidsthed om, at en „normal heterosexistisk“ synsvinkel kun er én mulighed blandt mange andre. Hvad Martin er *imod*, er forestillingen om én bestemt synsvinkel, som er „hegemonisk“ og knægter andre opfattelser gennem sin forankring i en eller anden autoritet.

(2) Imod den historisk-kritiske bibelfortolknings primat. Som socialhistoriker er Martin selvfølgelig også selv en histo-

risk-kritisk forsker. Men som postmodernist kan han ikke acceptere, at historisk-kritisk forskning skulle være den eneste legitime tilgang til Bibelen. Også her opponerer han mod et hegemoni. Der er *mange* måder at læse Bibelen på, blot skal man hele tiden gøre sig klart, hvor fortolkeren har placeret sig selv i forhold til opgaven. I *Pedagogy of the Bible* argumenterer Martin således for, at man også sagtens kan interessere sig for en række andre tilgange, fx førmoderne (patristiske, middelalderlige osv.), perspektivistiske, litterære, kønsorienterede og decideret teologiske. Og det sidste praktiserer han så selv i *In a Sense*, hvor han med en god ortodox forankring i de forskellige tidligt-kristne trosbekendelser vender tilbage til Det Nye Testaments tekster for gennem et „serious play“ med dem at undersøge, hvordan disse tekster, som jo *ikke* allerede har formuleret de forskellige senere teologiske doktriner, alligevel kan siges at pege frem mod dem. Også her er grundtanken, at fortolkeren er *fri* til at foretage sin egen fortolkning, så længe han eller hun ved, hvad de gør.

(3) Imod elitære ideologier. Det marxistiske islæt i tilgangen handler først og fremmest om, at Martin har et meget skarpt øje for, hvornår ideer fungerer ideologisk, dvs. hvornår de tjener til at bestyrke elitære positioner, der bygger på social og økonomisk magt. Fx er det i bogen *Inventing Superstition* hans anliggende at vise, hvordan selve begrebet „overtro“ er *opfundet* af folk (læger, filosoffer m.fl.), der repræsenterede eliten i det antikke samfund. Begrebet tjente hos dem til at „dukke“ almindelige mennesker, som ikke kunne se nogen forskel

mellem „tro“ og „overtro“. På samme måde afdækker Martin i *The Corinthian Body* to forskellige sygdomsopfattelser i den antikke verden med hver deres sociale forankring. Og her kommer så de kristne teksters sygdomsforståelse ud på det jævne folks side. Trods den klare vending *mod* elitære hegemonier er fremgangsmåden i Martins forskning dog også her den socialhistoriske, som er det, der giver den dens videnskabelige lodighed.

(4) Imod tekstfundamentalisme. Man vil uden videre kunne gætte sig til, at Martin er indædt modstander af enhver form for tekstfundamentalisme. Her er han ganske radikal. Teksten *selv* har slet ingen betydning. Den *får* betydning af sin læser. Derfor handler det netop hele tiden om, at læseren må gøre klart for sig selv og for *sin* læser, hvor han eller hun står eller kommer fra. Kun på den måde kan en fortolkning overhovedet diskuteres. Martin går også et skridt videre, når han insisterer på, at det mest adækvate kriterium for en god eller dårlig fortolkning i sidste ende er etisk: om den beforder et godt liv eller det modsatte. Men også her gælder

det dog, at der er tilstrækkeligt af en socialhistoriker (og dermed en historisk kritiker) i Martin til, at det normative kriterium om godt og dårligt liv aldrig kommer til at styre selve undersøgelserne.

Et progressivt valg

Når Det Teologiske Fakultet har valgt at indstille Dale Martin til årets teologiske æresdoktor, har man altså tilkendegivet, at den hermeneutiske refleksion over Bibel-fortolkningen ikke mindst i Dale Martins udgave peger entydigt fremad: Der hersker fortolknings*frihed* i omgangen med Bibelen – men kun en gennem*reflekteret* frihed, der til enhver tid står til regnskab for sit eget ståsted.

Og lad mig slutte med lidt drilleri. Dale Martin er – ved siden af alt det andet – også lidt af en provokatør, hvilket jo kan være meget forfriskende. Under en hyggelig middag i forbindelse med sit besøg i København erklærede han frejdigt (vel vidende, at man ikke ville tage det alt for alvorligt): „I am going against the grain, no matter what the grain is“! Vi foreslog, at det skulle stå på hans gravsten. Men det var han ikke helt med på.

På sporet af dialektisk teologi – i anledning af en ny bog

Af professor, dr.theol. Steffen Kjeldgaard-Pedersen

Snart vil det være fireoghalvfems år siden, at fire yngre teologer, de var mellem tredive og seksogtredive år gamle, satte sig sammen og blev enige om at udgive et tidsskrift,

som skulle være forum for et radikalt opgør med den tyske kulturprotestantiske teologi.

„Zwischen den Zeiten“ – „Mellem tiderne“ – hed det tidsskrift, de fire skabte. Det udkom på Chr. Kaiser Verlag i München og satte med sine elleve årgange (1923-1933) den teologiske dagsorden, indtil Hitler tog magten i Tyskland. „Mellem tiderne – fem dialektiske teologer“ hedder den bog, som disse linjer vil henlede læserens opmærksomhed på. Den udkom i det tidlige efterår 2015.

De fire bag tidsskriftet var Karl Barth (1886-1968), Eduard Thurneysen (1888-1974) og Friedrich Gogarten (1887-1967), der skrev og redigerede tidsskriftet, samt Georg Merz (1892-1959), der først og fremmest medvirkede som udgiver og forlagets mand. De tre første ud-

gør sammen med Emil Brunner (1889-1966) og Rudolf Bultmann (1884-1976) – begge prominente medlemmer af forfatterkredsen omkring tidsskriftet – bogens „fem dialektiske teologer“. Alle fem var evangeliske teologer; Barth, Thurneysen og Brunner var reformerte og schweizere, Bultmann og Gogarten (og også Merz) var evangelisk-lutherske og tyske, men de var alle tyske teologer i den forstand, at de skrev på tysk.

„Mellem tiderne“

Redaktøren af „Mellem tiderne“, Christine Svinth-Væрге Pöder, skriver i indledningen til bogen, at de fem var „igang sættere af det 20. århundredes teologiske hovedstrømning“ (s. 11). Den danske kirkehistoriker Hal Koch skrev i midten af 1930'erne i et upubliceret foredragsmanuskript om kirkehistorie som teologisk disciplin, at det efter hans skøn forholdt sig sådan, at „Karl Barth og hans Kreds (Zw.d. Z. [= Zwischen den Zeiten]) ... har reddet den protestantiske Teologi fra Undergangen“ (Reeh, Tine: *Kristendom, historie, demokrati. Hal Koch 1932-1945*. København 2012, s. 158).

Det turde derfor give god mening at se nærmere på, hvad der drev Barth, Thurneysen, Gogarten, Bultmann og Brunner i den dialektiske teologis gennembruds- og storhedstid fra begyndelsen af 1920'erne til midten af 1930'erne, og på, hvilke skikkelser det „dialektiske“ kunne antage hos dem hver især, da det kom til opgør mellem dem og deres veje skiltes, og hvilke langfristede impulser der måske udgik fra det nybrud, som oprindelig også gik under navnet „kriseteologi“. Det er disse spørgsmål, der – om end i noget forskellig dybde og bredde – søges svar på i bogens substantielle „portrætter“ af de fem teologer; de præsenteres af lige så mange yngre kolleger, Karl Barth af Christine Pöder, Friedrich Gogarten af Eberhard Harbsmeier, Eduard Thurneysen af Bent Flemming Nielsen, Emil Brunner af Alister McGrath og Rudolf Bultmann af Peter Widmann.

Portrætter af betydende, tyske teologer i det 20. århundrede er set før, senest fjorten af slagsen i „Tyske teologer i det tyvende århundrede. En antologi“ (2014; redigeret af Lars K. Bruun og Morten Dyssel Mortensen). Sådanne portrætter ligner ofte udvidede leksikonartikler, som forsøger at komme hele vejen rundt om de skildrede personer og måske når frem til en samlet vurdering af deres indsats. Det er en genre, som har sin egen nødvendighed, og samlinger af sådanne bidrag til den teologiske faglitteratur kan være særdeles nyttige, men man skal ikke have for mange af dem.

Tre af de fem teologer i „Mellem tiderne“, nemlig Karl Barth, Friedrich Gogarten og Rudolf Bultmann, blev også portrætteret i „Tyske teologer i det tyvende århundrede“, i Gogartens tilfælde til-

med af samme forfatter, Eberhard Harbsmeier, hvis bidrag her, altså i 2014, mærkeligt nok fremtræder som et friseret, små ti sider kortere, men i øvrigt nærmest ordret genbrug af hans bidrag til „Mellem tiderne“ fra 2015. En bemærkning om dette lidt gådefulde sammenfald burde nok have været gjort i sidstnævnte publikation.

Mere end en portrætsamling

„Mellem tiderne“ kan ved første øjekast ligne en traditionel portrætsamling, hvad den et langt stykke for så vidt også er, endda så langt, at det traditionelle tilsnit er lige ved at stå i vejen for det „mere“, som denne bog også er og byder på. Det er især dette „mere“, som gør den til et spændende bekendtskab, selv om man nok kunne have ønsket sig endnu mere af det.

Det er i koncentrationen om den dialektiske teologi som epokalt fænomen, at dette „mere“ viser sig, og i eftersporingen af og lydhørheden over for det „dialektiske“ både hos de fem dialektiske teologer selv i deres mange år efter „Zwischen den Zeiten“ og i teologien i det hele taget, nemlig hos dem, der bevidst eller ubevidst stod i gæld til de store dialektikere og forvaltede en dialektisk teologisk arv.

Hvad det drejer sig om her, får man måske bedst en forståelse af gennem opmærksom læsning af Christine Pöders indtrængende fremstilling af det „dialektiske“ eller, som det bliver til, det „dialektisk-dialogiske“ som et konstitutivt træk i Karl Barths samlede teologiske værk, ja, som den for ham karakteristiske, teologiske refleksionsform. Det havde været herligt, om pladsen havde tilladt en mere

indgående, tekstnær demonstration af denne refleksionsform, der hævdes at kunne antage mange skikkelser og, får man indtryk af, kan dukke op de særeste og mest uventede steder, og som er det, en undersøgelse af den dialektiske teologis virkningshistorie må samle sig om.

I denne forbindelse bliver sondringen mellem virkningshistorie og receptions-historie vigtig for Christine Pöder. Den føres ikke konsekvent igennem i bogen, og strengt taget ligger vel det meste af, hvad der siges om den dialektiske teologis spor i historien, på den receptions-historiske linje. Det gælder også for eftervirkningerne eller sporene i dansk teologi, som „Mellem tiderne“ særligt interesserer sig for.

Danske teologer i gæld til den dialektiske teologi

I bogen omtales en række danske teologer, de fleste af dem systematiske universitetsteologer, som notorisk står i gæld til eller har lært af en eller flere af de fem store, dialektiske teologer. Og i den forbindelse kan der godt komme noget nyt og sjovt frem. Prisen tager nok Peter Widmann med denne bemærkning: „Man kan ligefrem sige, at Bultmann var den, der førte Løgstrup til Tidehverv og ud af det igen“ (s. 194). Om man nu tør tro det!

Interessant er også Bent Flemming Nielsens forsøg på at etablere, eller hvad man nu skal kalde det, Eduard Thurneysen som hovedaktør i forbindelse med den dialektiske teologis introduktion i Danmark, dvs. i det åndelige røre, som førte til Tidehverv. På afbud fra Karl Barth, som sendte invitationen videre, deltog Thurneysen i sommeren 1925 som foredragsholder i Danmarks Kristelige

Studentforbunds møde på Nyborg Strand. Hjemkommet herfra berettede han i et brev til Barth om den „oplevelse“, som det bl.a. havde været at erfare, at „Danmark er *besat*, og det er ikke af mig. Nej, jeg forefandt det som allerede besat og jeg kunne blot konstatere, inspicere, salutere: det er forunderligt, hvor mange unge mænd og kvinder, jeg fandt deroppe, som ikke blot kendte navnene Barth, Gogarten og tilmed også!‘ Thurneysen, men som også kunne opvise et virkeligt, internt kendskab til vores foretagende“ (s. 115). Denne herlige rejseberetning, som her for vistnok første gang foreligger på dansk, er en vigtig kirkehistorisk kilde, men ligefrem dokumentere Thurneysens indflydelse på dansk teologi og kirkeliv kan den vel ikke.

I øvrigt spiller Tidehverv ikke nogen fremtrædende rolle i bogen; måske fordi der allerede er skrevet en del om bladet og dets udgiveres og hovedforfatteres forhold til den tyske, dialektiske teologi i 1920'erne og 1930'erne. Men der var nu nok mere at hente. „Mellem tiderne“ bekræfter, hvad vi allerede ved, nemlig at Gogarten og Bultmann er de vigtigste dialektiske teologer i Tidehvervssammenhæng. Og Peter Widmann har uden tvivl ret i, at skønt man ikke kan tale om, at „Bultmann skulle have øvet en beherskende indflydelse på dansk teologi“, så „spillede (han) en ulige større rolle end alle de andre dialektiske teologer til sammen“ (s. 194).

Af de tre mest markante, danske kirkehistorikere i det tyvende århundrede, Hal Koch, P. G. Lindhardt og Leif Grane nævnes, hvis jeg ellers har set rigtigt, i bogen kun den første og den sidste, og med mere end en enkelt bemærkning kun

den første. Om ham skriver Christine Pöder – efter forinden at have nævnt systematikerne N. H. Søb, K. E. Skydsgaard og Regin Prenter som „Barth-inspirerede universitetsteologer“ – i al knaphed: „Desuden har Hal Koch ... også givet udtryk for, at han var inspireret af Karl Barth“ (s. 52). Ja, det må man nok sige, at han var, og måske undre sig en smule over, at der ikke i litteraturlisten er blevet plads til Tine Reehs disputats, hvori det allerede af navneregisteret fremgår, at Barth fyldte meget i Hal Kochs teologiske univers i årene 1932-1945. Gogarten og Bultmann var også til stede, og i den rangorden, Brunner og Thurneysen fyldte ingenting.

I det tidligere nævnte foredragsmanuskript står Barths ord om, at teologi udspringer af, at der skal prædikes på søndag, centralt i Hal Kochs redegørelse for kirkehistorie som teologisk disciplin (Reeh 2012, s. 158). Om Hal Koch blev dialektisk-teologisk af det, kan diskuteres. Det gjorde han måske nok.

Hans århusianske kollega, P. G. Lindhardt, der var ligeglad med den slags rubriceringer og i øvrigt kaldte det barthske diktum et indholdsløst udsagn, afviste som banalt vrøvl, at kirkehistorie skulle være en teologisk disciplin. Der er tale om en specialdisciplin af den almindelige historievidenskab, sagde han i et foredrag med titlen „Kirken i historien“, trykt i

Dansk Teologisk Tidsskrift i 1952 (15. årgang, s. 38-56). Lindhardt foretog her, hvad man kunne kalde en radikal afeologisering af sit fag ud fra den forudsætning, at det relative og det absolutte er inkommensurable kategorier.

To gange henviste han i den forbindelse til et Gogarten-citat, som for ham at se kun sagde, hvad Kierkegaard havde sagt bedre, men hans dialektiske hovedtekst var sjette strofe af Grundtvigs salme „Tør end nogen ihukomme“, der jo lyder sådan: „Huset med de høje sale tømres kun af skaberhånd, skal fra himmelen neddale som til støvet Herrens ånd. Vi af bløde bøgestammer, under nattergalesang, bygge kun et gæstekammer til en himmelsk altergang“ (DDS 348). For her siges ifølge Lindhardt, hvad både Grundtvig og Kierkegaard samt alle vi andre har så svært ved at fastholde, nemlig at „kristendommen er et budskab og ikke en lære, og at ingen historisk tilnærmelse, enten man nu nævner skriften eller kirken eller den teologi, som er en funktion af forkyndelsen, fører frem til noget afgørende. Ad de veje når man kun til læren og dogmatikken og kirkeinstitutionen, men aldrig til evangeliet“ (DTT 15, s. 54).

Som „Mellem tiderne“ så insisterende lader os forstå: der er nok at tage fat på, hvis man vil på sporet af det dialektisk-teologiske.

Thorvaldsens kirkeværker

Af museumsinspektør & postdoc, ph.d. Margrethe Floryan

Kirken var fyldt: Pinsedag 1839. Og museet var fyldt: 17. september 1848. Det var begge gange en indvielse, med Thorvaldsen-skulpturer som anledning. Siden har ad-

skillige generationer taget Vor Frue Kirke og Thorvaldsens Museum, beliggende med få hundrede meters afstand i København, til sig. Internationalt har Thorvaldsens Kristus-statue opnået ikon-status, og Thorvaldsens Dåbsengel ses også i kirker i mange lande, i mange formater og materialer. Bertel Thorvaldsen (1770-1844) er vel selv næsten lige så kendt som disse to kirkeværker. Og han er ubetinget den danske billedkunstner, der er forsket mest i og skrevet tilsvarende meget om – det være sig i Danmark eller i udlandet.

Med en bevilling fra Ny Carlsbergfondet har jeg i september 2015 fået ansættelse som postdoc ved Teologisk Fakultet, Københavns Universitet, med henblik på et tværfagligt studium af Thorvaldsens religiøse motiver. Projektet tager særligt sigte på de relevante skulpturelle værkers

brugskontekst og deres betydning i kunstnerisk såvel som kirkelig og teologisk henseende. Projektet tænkes at resultere i en videnskabelig publikation til udgivelse i forlængelse af ansættelsesperioden, 1. september 2015 - 31. august 2018. Jeg har i denne periode orlov fra min stilling som museumsinspektør ved Thorvaldsens Museum, hvor mit primære ansvarsområde inden for museets samlinger er Thorvaldsens skulpturer og hans tegninger.

Projektet „Thorvaldsens kirkeværker“ bundler i flere forskellige tilløb. Det, der for alvor styrkede min motivation for at gå i dybden med dette aspekt af Thorvaldsens værk, var forarbejdet til og responsen, udstillingen „Hvide Krist. Thorvaldsens religiøse motiver“ (Thorvaldsens Museum, 2007, & Museet for Religiøs Kunst, Lemvig, 2008) fik. Herefter fulgte et par udstillinger om andre emner inden for Thorvaldsen-traditionen, dels på Thorvaldsens Museum dels på Winckelmann-Museum i Stendal (Sachsen-Anhalt), førend jeg i 2011-2012 for en bevilling fra Kulturstyrelsens pulje til museumsforskning fik ni måneders orlov til projektet „Skulptur, betydning, eksistens“.

Tværfaglig tilgang

Tradition og konvention har gjort, at den museumsfaglige interesse for Thorvaldsen i langt overvejende grad har været koncentreret om hans klassisk-myto-logiske værker, portrætkunsten og bestil-lingerne på historiske monumenter til pladser og kirker – fra Mainz og Warsza-wa over Luzern til Rom.

Hovedparten af den hidtidige Thorvaldsen-forskning har været biografisk, periode- eller stilhistorisk orienteret. Roms betydning er understreget igen og igen, ikke blot fordi Thorvaldsen her tilbragte knap 40 år og tiltrak kunstnere og mæcener fra nær og fjern, men også fordi mødet her i det sene 1700-tal mellem antikkens og renaissanceuniverser og den unge generation af kunstnere, der søgte til Rom, gav anledning til en hel serie nyskabelser inden for billedkunst og muse-umsvæsen samt nybrud i teoridannelser-ne om begge disse fænomener. Men der er gradvist ved at aftegne sig nogle nye spor i Thorvaldsen-forskningen, herun-der studier inden for det receptionshisto-riske og -æstetiske felt, og der er meget at tage fat på, inden for både en museums- og en universitetsfaglig horisont.

Thorvaldsens kristne ikonografi og, endnu mere specifikt, kirkeværkerne kal-der af flere grunde på særskilt opmærk-somhed. Enkelte studier, der går tilbage til 1880'erne og 1920'erne, har haft blik for netop denne værkgruppe. Det samme gjaldt udstillingen i Vor Frue Kirke i Kø-benhavn og den tilhørende bog, *Omkring Thorvaldsens Kristus*, der i 1996 blev ud-arbejdet af museumsinspektør Eva Hen-schen og sognepræst Anne Mette Grav-gaard.

Nævnte bog afspejler den tværfaglig-

hed, der også efter min opfattelse skal til, og som jeg har efterstræbt, uanset om mit emne har været Thorvaldsen-relateret el-ler ligget inden for det meget bredere og bestemt ikke mindre væsentlige havehi-storiske og -æstetiske studiefelt, som også i mange år har fascineret mig. Der-for er det også med stor taknemmelighed – og ydmyghed, at jeg i det daglige går til Teologisk Fakultet i Købmagergade og her søger at få samling på værker, noter og tanker. Jeg er blevet taget vældig godt imod på fakultetet, er i det daglige til-knyttet Afdeling for Kirkehistorie og ser frem til gradvist at udvide mine faglige cirkler og netværk.

Tid og sted

Projektets empiriske platform er den samlede gruppe af værker forankret i den kristne billedtradition, som Thorvaldsen udførte, dels i Danmark dels i Rom over en periode på mere end 50 år (1791-1844), og hvoraf flere siden er blevet re-produceret og stadig reproduceres i en mangfoldighed af materialer og skalaer. Samtidigt, komparativt værkmateriale (italiensk og tysk især) inddrages, men i stærkt begrænset omfang. I princippet er projektets empiri global, de givne Thor-valdsen-værkers placering og reception taget i betragtning. Undersøgelsens pri-mære felt vil dog være Thorvaldsens vær-ker i Vor Frue Kirke i København, herun-der i særdeleshed den ikoniske Kristus-statue.

Thorvaldsens kirkeværker har en histo-risk og en nutidig stedsspecificitet, som det er helt afgørende for mig at inddrage. Min interesse gælder – for at parafrasere Paul Ricoeur – primært rummet og tiden ikke bag, men så at sige foran de givne

værker i deres specifikke arkitektoniske og brugsmæssige kontekst. Både på Thorvaldsens Museum og i Vor Frue Kirke kalder Kristus-statuen på opmærksomhed, men på grundforskellig vis. I kirken har statuen som også Dåbsenglen sin funktion i liturgien, ligesom der over tid i talrige prædikener – og ligeledes i et par af Kierkegaards taler ved fredagsaltergangen – er blevet henvist til Thorvaldsens særlige fortolkning. F.eks. i biskop Erik Norman Svendsens prædiken påskedag 2007: „Kommer til mig“ står der under Thorvaldsens store statue af Kristus her i Domkirken. Vel at mærke ikke den jordiske men den opstandne Kristus og skildret af kunstneren med sårmærkerne i hænder og fødder. På fornem vis har Thorvaldsen visualiseret det usynlige: Kristi nærvær i sin menighed, der er samlet om budskabet om opstandelsen, sådan som det budskab kommer til udtryk fra prædikestol, døbefont og nadverbord“.

I kirkerummet er Thorvaldsens skulpturer og relieffer del af konkrete livs- og fortolkningssituationer. De indgår som kernelementer i den rituelle kontekst, og de udøver en form for agens – én dimension blandt flere, som en mere specifik kunsthistorisk tilgang sjældent vil kunne indfange eller sætte på begreber, men som vil være alt andet end fremmed for udvalgte aspekter af en tværfagligt/teologisk funderet tilgang til kunst i kirken rum og tid. At Thorvaldsens kirkeværker traditionelt er inddraget i vores nationale identitetsdannelse, men også at de til stadighed bruges, både nationalt og internationalt, at flere af værkerne er blevet fremstillet og monteret årtier efter Thorvaldsens død, og at de har fundet

anvendelse i en bred vifte af kirkesamfund, repræsenterer andre aspekter af den reception og forståelseshorisont, som karakteriserer denne værkgruppe.

Paradigmatisk kirkekunst

Kristus-statuen og Dåbsenglen er grundforskellige – og dog ikke – fra det ideal, der forbandt forestillingen om „interesseloses Wohlgefallen“ (Kant) med „edle Einfalt und stille Grösse“ (Winckelmann), og som Thorvaldsens kunst med stor konsekvens stadig anskues i forhold til. Begge værker er og bliver, ligesom Thorvaldsens relieffer til Vor Frue Kirke og andre kirker i ind- og udland, i dobbelt gæld til den antikke, klassiske skulptur og til nyklassicismen, men samtidig skriver de sig ind i andre traditioner og betydningssammenhænge.

Min hovedtese er, at Thorvaldsens Kristus-statue repræsenterer et nyt kirkekunstnerisk paradigme af betydelig rækkevidde på såvel det liturgiske som det æstetiske plan. Til belysning heraf arbejder jeg med udvalgte aspekter af den bredere europæiske, æstetikhistoriske baggrund for 1800-tallets skulptur. Bl.a. synes der at være særlig grund til at inddrage Herders æstetik i forhold til Thorvaldsens værkkorpus – og ikke blot fordi Herders skrifter indgik i Thorvaldsens bibliotek! Forfatterskaber, der som Hegels, Klenzes og Bunsens specifik tematiserer den religiøse kunst, inddrages også. Kristus-statuen kan og bør analyseres i forhold til det krav om en fornyelse af den kristne skulptur, som var et tema hos visse af disse kunstteoretikere.

Spørgsmål af ikonografisk, mæcenatshistorisk og rumanalytisk karakter ind-

går ligeledes i undersøgelsen. Bl.a. i relation til sidstnævnte tænkes udvalgte fænomenologiske teoridannelser inddraget. Disse vil formentlig også vise sig relevante for en ritualhistorisk orienteret analyse af Thorvaldsens Kristus-statue og Dåbsenglen. Et andet emnekompleks at se nærmere på er Kristus-statuen og dennes placering i ikon-tradition, herunder også forholdet mellem billede, statue og ikonicitet. Et tredje og for en kunsthistoriker endog særdeles udfordrende felt vil det være at se på Thorvaldsens Kristus-statue i lyset af „kenosis“-begrebet. Bl.a. har følgende nyere publikationer inspireret mig til at søge at inddrage disse mere specifikt kirkehistoriske og dogmatiske problemstillinger: P. Hofmann & A. Matena (red.), *Christusbild. Icon + Ikone* (2010), E. Arens (red.), *Gegenwart. Ästhetik trifft Theologie* (2012), R. Scrutin, *The Face of God* (2012), J. Cottin m.fl., *Spiritualité contemporaine de l'art* (2012) samt P. Stoellgers overvejelser om „Embodied Theology“. Hertil kommer artikler og bøger forfattet af en

række af de på KUs teologiske fakultet og AaUs teologiske afdeling virkende forskere.

Skulptur, betydning og eksistens

Jeg håber, at mine undersøgelsesresultater kan bidrage til at udfylde en lakune i Thorvaldsen-forskningen og hermed i dansk kunsthistoriografi. Jeg håber også, at de vil kunne være et aktiv for Thorvaldsens Museum, for universitetet og hermed også for offentligheden, bl.a. i forbindelse med 250-året for Thorvaldsens fødsel i 2020. På sigt kan projektet måske både uddybe og nuancere vores viden om og syn på Thorvaldsen, hans reception og betydning i en større kultur-, tros- og samfundsmæssig sammenhæng. Og måske kan projektet ved bl.a. at inddrage teologiske og idéhistoriske aspekter være med til at generere nye fortolkningspotentialer, ikke alene i forhold til Bertel Thorvaldsen og hans religiøse motivers udtryk, deres brug og betydning, men også i forhold til kunst og livsopfattelse mere generelt.

Liturgisk orientering – en empirisk undersøgelse af folkekirkemedlemmernes oplevelse af traditionelle og nyere højmesseliturier i seks udvalgte kirker i Helsingør stift

Af postdoc, cand.theol., ph.d. Nete Helene Enggaard

Projekt *Liturgisk orientering* vil gennemføre en empirisk undersøgelse af folkekirkemedlemmernes oplevelse af højmesse med dåb i seks kirker med forskellig liturgisk profil og praksis i Helsingør stift. Projektet ønsker dermed at afklare og tydeliggøre betydningen af de liturgiske valg, der træffes i de enkelte kirker, ikke mindst i forhold til medlemmernes oplevelse af samme.

Højmesse med dåb er stedet, hvor den faste og den lejlighedsvisе menighed samles om et fælles liturgisk sprog. Det er derfor oplagt her at indhente et komparativt materiale, der igennem observationer og semistrukturerede kvalitative interviews med gudstjenestedeltagerne belyser projektets undersøgelsesspørgsmål: Hvordan oplever den faste og lejlighedsvisе menighed, dåbsforældre og dåbsfølger, traditionelle og nyere højmesseliturier?

Projektet er finansieret af Helsingør stift og gennemføres ved Afdeling for Systematisk Teologis Center for Kirkeforskning. Projektets konkrete resultat vil bestå i en rapport, der på baggrund af observationer og interviews dokumenterer og kvalificerer eksisterende liturgisk praksis i udvalgte kirker i Helsingør stift i forhold til medlemsperspektivet.

Højmessens i krydsfeltet tradition/fornyelse – tendenser og mønstre i det kirkelige landskab

I 2013 gennemførte Ribe og Københavns Stift hver en større kvantitativ undersøgelse af eksisterende gudstjenesteliv i stifterne. Undersøgelserne indhentede svar på en række spørgsmål, herunder til højmessens liturgi, fra henholdsvis 60 og 84 % af stifternes præster og organister. Skønt de to gudstjenesteundersøgelser ikke kan gøre krav på landsdækkende repræsentativitet, tegner der sig dog af undersøgelserne tydelige tendenser og mønstre, der kendetegner store dele af det kirkelige praksisfelt.

Undersøgelserne vidner blandt andet om en lyst til at arbejde med søndagens højmesse igennem de variationer af gudstjenestens musikalske og liturgiske led, som Ritualbogen 1992 åbner mulighed for. Det viser sig bl.a. i brug af nye salmer både i og uden for salmebogen, brug af nye kollekter og bønner, forsøg med andre instrumenter end orgel i højmassen, læglæsere, flytning af og/eller udeladelse af gudstjenesteled, ændringer i dåbs- og nadverliturgi samt en bemærkelsesværdig udbredt brug af det oldkirkelige nadverritual C – alene i Københavns Stift benytter hele 63 % af sognene C-ritualet.

Ifølge analyser af undersøgelserne er de forskellige variationer for flertallet af sognene motiveret af et ønske om at skabe en let læselig og let forståelig liturgi, der formidler gudstjenesten som præstens og menighedens fælles handling. Men variationerne skyldes desuden ønsket om at tiltrække, og på sigt fastholde, det brede og mindre kirkevante flertal af folkekirkemedlemmer, som vi ellers kun møder i forbindelse med de kirkelige handlinger, også til søndagens højmesse.

Gudstjenesteundersøgelserne fra Ribe og Københavns Stift er kvantitative og giver derfor ingen svar i forhold til de væsentlige – kvalitative – faktorer, der har at gøre med, hvordan de liturgiske valg, der træffes i de enkelte kirker, indvirker på det liturgiske formsprog som helhed og ikke mindst på medlemmernes oplevelse af samme.

Eksisterende undersøgelser af medlemmernes forventning til kirken

Det er i den forbindelse tankevækkende, at antropologiske og religionssociologiske kvalitative undersøgelser af folkekir-

kemedlemmernes religiøsitet viser, at majoriteten af medlemmerne ikke ønsker hverken forandring eller fornyelse. Snarere tværtimod, medlemsflertallets forventning til kirken viser sig i ønsket om 'et helligt rum', der skal forblive, som det altid har været. Præsterne forventes at fungere som religiøse specialister, der vikarierende tror for medlemmerne i forbindelse med de kirkelige handlinger: *The same procedure as last year.*

Undersøgelser af danskernes tro, mentalitet og værdier peger da også på, at flertallet af medlemmerne grundlæggende set er tilfredse med folkekirken som institution og fællesskab, der skaber en kollektiv identitetsfølelse og udgør et fælles værdigrundlag. Flertallets forhold til kirken viser sig ikke i aktiv kirkegang, regelmæssig ritualiseret praksis eller bevidst tilslutning til kristendommens dogmatiske indhold. Der er snarere tale om en følelsesmæssig tilknytning, en slags mentale bagtæpper; i samspil med den ritualiserede form genereres betydning, som forbinder sig med den enkeltes livshistorie og skaber mening, orientering. Side om side med den officielle religion trives polydokse og mangetydige former for hverdagskristendom, der i ny kirkesociologi beskrives som 'medlemskab med individualiseret trosindhold'.

Disse undersøgelser trækker på eksisterende ritualteori og religions- og performanceteori: Menneskelig religiøsitet viser sig i et kompleks af praksisformer, der gennemføres som eksistentielt og kropsligt indlejrede, kollektivt udførte ritualiseringer. I den forbindelse peger ny kasualteoretisk forskning på vigtigheden af ikke at løsrive de kirkelige handlinger, herunder dåben, fra højmassen. Hvis kir-

ken også i dag skal fungere som sted for kropslig og kognitiv orientering, forudsætter den ritualiserede form fortrolighed, praksis og kropslig indlejring, vane og selvfølgeligheder, for som evangelisk forkyndelse at forbinde sig med den enkeltes livshistorie.

Højmessen set fra kirkebænken – fra forventning til oplevet mening

De foreliggende undersøgelser og teori-dannelser er dog endnu ikke anvendt og afprøvet i forhold til det aktuelle arbejde med højmissen. Vi mangler derfor relevant viden om og dokumentation af, hvordan nye liturgiske tiltag, forandringer og variationer indvirker på medlemmernes oplevelse af gudstjenesten som liturgisk helhed: Betyder forandring og variation af højmissens liturgiske led – nye bønner og salmer, nye praktikker, bevægelses- og handlemønstre i fx dåbs- og nadverliturgi – en yderligere marginalisering af en i forvejen ikke kirkevante medlemsgruppe? Eller mangler denne gruppe genreflekterede alternativer til det traditionelle og selvfølgelige, der i forhold til forandringer i livsvilkår og forståelseshorisont formår at skabe erfaringsnære former for orientering?

I forbindelse med højmesse med dåb samles både den faste og den lejlighedsvisе menighed om et fælles ritualiseret formsprog. Det er derfor oplagt her at indhente empirisk materiale, der belyser, hvordan de faste og de lejlighedsvisе gudstjenestedeltagere oplever traditionelle og nyere højmesseliturgier.

Projektets felt: En kvalitativ komparativ undersøgelse i seks udvalgte kirker i Helsingør stift

På den baggrund vil projektet gennemføre en empirisk undersøgelse i seks udvalgte kirker i Helsingør Stift for med afsæt i højmesse med dåb at indhente et kvalitativt komparativt materiale, der dels tydeliggør forskelle i sognenes liturgiske profil og praksis, dels kortlægger folkekirkemedlemmernes oplevelse af traditionelle og nyere liturgiske former.

Undersøgelsens kvalitative og komparative sigte betyder, at ikke alle stiftets kirker vil være genstand for undersøgelsen. De relevante kirker udvælges, så de på forskellig måde illustrerer arbejdet med højmissens liturgi, men også illustrerer de forskelle, der, i og med stiftets størrelse og sammensathed, gør sig gældende internt i stiftets kirker: Forskelle i sogne- og menighedstyper, herunder forskelle i tradition og sogneidentitet.

Teori og metode

Teoretisk trækker projektet på de nye forskningsvinkler og eksisterende undersøgelser, som kendetegner den praktiske teologis empiriske vending mod det kommunikative, kontekstuelle og performative. På baggrund af den foreliggende teoridannelse er tre analytiske temaer formuleret: orientering/desorientering, fortrolig/fremmed, fælles/individuel. De tre analytiske temaer strukturerer generering af projektets empiri.

Projektets *metode* vil forme sig som en kombination af deltagerobservation og

semistrukturerede interviews. Det for-
tolkningsmæssige tyngdepunkt udgøres
af semistrukturerede kvalitative inter-
views, hvilket skyldes den formodning,
at spørgsmål om eksistentiel og religiøs
mening opstår i og som diffuse processer,
der ikke lader sig måle i tal og statistik
eller beskrive udtømmende ud fra det en-
kelte individs bevidste overbevisning.

I gennem deltagelse i udvalgte gudstje-
nester er det hensigten at observere,
hvordan forandringer og variationer i
gudstjenestens liturgiske og musikalske
led – salmer, bønner, dåbs- og nadverli-
turgi, samt bevægelses- og handlemøn-
stre m.m. – er medbestemmende for de
måder, hvorpå gudstjenestedeltagerne
orienterer sig i forhold til gudstjenestens
samlede forløb. Observationerne følges
op og uddybes af semistrukturerede in-
terviews med en mindre gruppe deltagere
fra de relevante gudstjenester. Der til-
stræbes bredde og nuancering i forhold til
informanternes køn, alder, uddannelse
m.m.

Projektets samlede *empiriske materia-*
le består dermed af observationer fra
gudstjenesternes forløb og de semistruk-
turerede interviews, idet der genereres et

komparativt materiale med henblik på at
kvalificere det eksisterende arbejde med
højmessen i forhold til liturgisk *oriente-*
ring, fortrolighed og fællesskab.

Projektets gennemførelse og konkrete udkomme: Rapport om liturgisk praksis foråret 2016

Projektet gennemføres fra 1. september
2015 til og med februar 2016 som en
postdoc-ansættelse ved Center for Kirke-
forskning, Afdeling for Systematisk Teo-
logi, og er designet som en seks måne-
ders empirisk undersøgelse i de relevante
kirker. Undersøgelsens resultater syste-
matiseres, analyseres og perspektiveres i
en afsluttende rapport, der i foråret 2016
forventes at udkomme ved Center for
Kirkeforskning.

Med rapporten ønsker projektet at
medvirke til at fremme refleksionen over
og dialogen om liturgisk praksis for at bi-
drage til den folkekirkelige samtale og
debat om fornyelse af højmessen samt at
pege på mulige praktisk-teologiske sats-
nings- og fokusområder, der kan optime-
re synergieffekten mellem nyere homile-
tisk og ritualteoretisk forskning.

I babylonerkongens bug – eksilmetaforer i Det Gamle Testamente

Af postdoc, cand.theol., ph.d. Frederik Poulsen

Det Gamle Testamente er fascinerende litteratur. Der er en rigdom af billedsprog, som kræver en ekstrem opmærksomhed og kreativitet i læsningen. Det gælder

også emnet „eksil“, som er et omdrejningspunkt i mange af fortællingerne og i de poetiske tekster.

Jeg er særlig optaget af eksil som et literært og teologisk motiv. Hvilke billeder bruges om tilværelsen i eksil? Og hvordan har disse billeder påvirket den betydning, som motivet har fået i jødisk-kristen teologi og i dag?

Disse spørgsmål er udgangspunktet for mit postdoc-projekt „Images of Exile“. Projektet er støttet af De Frie Forskningsråd, og jeg begyndte at arbejde på det i juli sidste år. Den blev i december styrket ved en forskertalentbevilling i Forskningsrådets Sapere Aude-program.

Eksil er Guds straf

Babyloniernes ødelæggelse af Jerusalem i 587 f.Kr. og det efterfølgende eksil i Ba-

bylon er ikke det eneste eksil i Det Gamle Testamente. Alligevel er det den eksilbegivenhed, der har tiltrukket sig flest fortolkninger. I Klagesangenes fem digte om Jerusalems ødelæggelse er byen skildret som en sørgende kvinde. Hun har set sine børn – sine indbyggere – blive ført bort af fjenden. Ødelæggelsen er Guds retfærdige dom over folkets synd.

Kongeøgerne kulminerer med babyloniernes angreb på Jerusalem. Gud har selv kaldet fjenderne. Byen bliver belejret, og kong Jojakin føres i fangenskab i Babylon. Et oprør ti år senere fører til den endelige ødelæggelse af byen og templet. Kun de fattigste i landet bliver ladet tilbage. Den desillusionerede fremstilling slutter dog med et spinkelt håb. Efter næsten fyrre års fangenskab benådes den eksilerede kong Jojakin. Hvis der overhovedet er et håb for fremtiden, så ligger det hos dem, der er i eksil i Babylon.

Profeten Jeremias udvikler denne tanke ved at skelne skarpt mellem to grupper: dem, der sendes i eksil, og dem, der bliver tilbage i landet. Folket i eksil vil få mulighed for at omvende sig, mens alle andre vil blive dræbt. Eksilet repræsenterer her nye muligheder – en chance for at

vende ryggen til den syndefulde fortid og i det fremmede igen besinde sig på Gud. At eksilet ligefrem har en *rensende* virkning, er et centralt motiv i de skrifter, der er præget af den præstelige teologi. I 3 Mos 26 er det ikke bare folket, men selve *landet*, som skal renses. Det skal have en „sabbatshvile“ og ligge øde og tomt tilbage. Kun en ny skabelse kan give en ny begyndelse.

Eksil er et livsvilkår

Livet i eksil er altså en straf. Samtidig er det en prøvelsestid med ny mulighed for selverkendelse og selvkritik, omvendelse og renselse. I Mosebøgerne finder vi ligefrem en beskrivelse af eksil som et livsvilkår.

Fortællingen om Edens have spiller åbenlyst på modsætningen mellem to former for steder og to former for liv. Livet i den frodige have og livet *udenfor* i den tørre, barske og gudsforladte verden. Guds straf markerer overgangen mellem de to steder. Menneskene bliver *drevet ud* af Gud, væk fra hans livgivende nærvær.

Kain er prototypen på en eksilfigur. Han dræber som bekendt lillebroren Abel og får sin straf. Han skal leve flygtningens fredløse liv, *fordrevet* fra sit land og sin Gud. Fortællingen om Kain kan være et billede på Israel: Landet ligger ødelagt tilbage, mens Israel må leve som flygtning i det fremmede.

Fortællingen om Noa fortsætter problematiseringen af „landet“ – her i billedet af hele jorden. Oversvømmelsen er straf for menneskenes fordærvelse af jorden. Alt skal overskyldes og vaskes rent. Der er en slående lighed med tanken om det tomme land, der skal renses. Hvem er så i eksil i syndflodfortællingen? Noa og

hans familie! Arken er eksilet, hvor folket skal overleve, mens landet renses.

Eksilmotiverne fortsætter. Straffen i fortællingen om Babeltårnet er, at menneskeheden bliver *spredt* ud over hele jorden. Patriarkerne Abraham, Isak og Jakob lever et omtumlet nomadeliv mellem Babylon i øst og Egypten i vest. Og selveste Moses er også en eksilfigur. Han bliver født uden for landet og får aldrig lov til at betræde det.

Ned i dødsriget

Mit eget projekt handler mest om profeterne. Hos dem er der en rig, poetisk tale om eksil. Men de bruger ret forskellige billeder. Esajas taler om eksil som fangenskab, slaveri og blindhed. Jeremias fortolker det som ufrugtbarhed, rodløshed og forladthed, som når en mand forlader sin kone. Ezekiel ser eksil som en form for åndelig død, som folket skal vækkes til live fra. Blandt de små profeter sammenligner Habakkuk eksil med at blive fanget i et fiskenet. Det spændende er, at valget af billeder er med til at farve begrebet og udvide, hvad et liv i eksil kan betyde.

Hos Esajas optræder motivet bl.a. i 5,11-17, som jeg her vil bruge som eksempel. Tekststykket indgår i en række forbandelser mod Jerusalems overklasse. Vers 11-12 beskriver deres dekadente liv. I stedet for at kaste opmærksomheden på Gud fester de fra morgen til aften med masser af sprut og liffig musik.

I vers 13-14 lyder straffen over dem. Gud siger: „Derfor skal mit folk føres bort *uden viden*“. Eksil har altså også med manglende viden eller forståelse at gøre. Men er eksilet en straf for manglende forståelse af Gud og hans værk? El-

ler er det festende folk så beruset, at de end ikke ænser, at de bliver ført væk, altså uden viden om det? Selv tror jeg mest på den første mulighed. Manglende opmærksomhed på Gud er nemlig et tilbagevendende anklagepunkt hos Esajas.

Tilværelsen i eksil beskrives derefter som sult og tørst, der fører til død. De hebraiske ord for sult og tørst optræder også side om side i Femte Mosebog. Her beskriver de slavetilværelsen under den fjende, som Gud sender mod folket. Det er et liv i sult, tørst, nøgenhed og mangel på alt. Sult og tørst er dertil et billede på tilværelsen i den døde ørken. Udsathedens er hermed også et fravær af Gud som hyrde – den hyrde, der leder til frodige enge og livgivende kildevæld.

Associationen med død er helt tydelig i vers 14. Målet for vandringen er slet og ret dødsriget Sheol, der spærrer sit gab op og synker folket. Ironien er tyk. For det første bliver alle de, der drikker øl og vin i stride strømme, selv „drukket“. For det andet tyder det på, at festen fortsætter ned i dødsriget. Så bedøvede er folket af druk, at de slet ikke opdager, at de nu befinder sig i Sheol!

Vers 14 beskriver eksil med mindst to udtryksfulde metaforer: at være i eksil har noget at gøre med at blive fortæret eller slugt; og det har med død at gøre.

Eksil er at blive slugt

Motivet med at blive slugt går igen mange steder. I 4 Mos 16 har vi fortællingen om Kora, Datan og Abirams oprør mod Moses. Som straf åbner jorden sit gab og sluger dem og deres familier. De styrter levende ned i Sheol, og jorden lukker sig over dem.

Billedet af babylonierne, som „sluger”

Israels folk, finder vi både hos Habakkuk og Jeremias. Habakkuk fremstiller Babylon som en troløs tyrant, der „åbner sit svælg som dødsriget“ og er „umættelig som døden“; „han samler alle folkene under sig, river alle folkeslagene til sig“ (2,5). Hos Jeremias er sproget stærkt billedskabende. Israel siger: „Babylonerkongen Nebukadnesar spiste mig, åd mig op og stillede mig til side som et tømt fad; som en drage slugte han mig, han fyldte sin bug med mit lækre kød og kastede mig op igen“ (51,34).

Bevægelsen med at blive slugt og kastet op igen har givet stof til en rabbinisk læsning af Jonasfortællingen. Jonas er et billede på Israel, mens fisken er et billede på Babylon, der sluger folket. Ligesom Kain må Jonas flygte væk fra Guds ansigt. Han foretager en langsom bevægelse nedad: først ned til Jafo, så ned i båden og så ned nederst i båden i dyb søvn. Sømandene „slynger“ ham ned i havet – verbet bruges andre steder om at blive kastet i eksil – og han ender nede i fiskens mave.

Midt i kaosvandene overlever Jonas inde i fisken. Det kan læses som en parallel til Noa i arken midt i syndfloden. Fisken er altså som arken et billede på opholdet i eksil. Ligesom hos Jeremias og i den præstelige teologi er det stedet for omvendelse. Jonas' salmesang i fisken spiller på eksilmotiver: Han råber fra dødsrigets dyb, og Gud har kastet ham ned i dybet. Ligesom Kain er han *fordrevet* bort fra Gud. Han er spærret inde: „Jeg var kommet ned til bjergenes rødder, jordens porte var for evigt slået i bag mig“. De lukkede porte er et billede på fængsling og fangenskab som det mørke fangehul hos Esajas. Mest hjertegribende

er Jonas' desperate ord: „Får jeg igen dit hellige tempel at se?“ Jonas er i bund og grund en eksilfigur. Han er på flugt, borte fra sit land og fordrevet af sin Gud.

Eksil er død

At eksil har med død at gøre, er der andre gode eksempler på. I den apokryfe Baruksbog finder vi denne sammenligning: „Hvorfor, Israel, hvorfor er du i fjendeland og er blevet gammel i et fremmed land, hvorfor er du blevet uren som de døde, og regnes blandt dem i dødsriget?“ (3,10-11).

Sammenkædningen af eksil og død er dernæst til stede i Ezekiels Bog. I kapitel 37 fører Gud profeten ned i en dal, som er fuld af indtørrede knogler. På Guds befaling skal Ezekiel profetere om livsånden, og de døde ben skal blive levende. Der lyder en *raslen*. Benene nærmer sig hinanden, der kommer sener på dem, kød

dækker dem, og de bliver trukket over med hud. Det følgende afsnit er en fortolkning af dette syn. De indtørrede ben er hele Israels folk, som siger: „Vore ben er indtørrede, vort håb er slukket, det er ude med os!“. Den gradvise bevægelse fra billede over i sagen selv er bemærkelsesværdig. Som svar siger Gud: „Mit folk, jeg åbner jeres grave og fører jer op af dem for at bringe jer til Israels land“. Hos Ezekiel er eksilet en grav i det fremmede – en åndelig død, som kun Gud kan vække folket til liv af.

Eksil er et sort hul

Eksilmotivet er et sort hul. Det suger billeder til sig. Eksil er fangenskab, en grav, et dødsrige. Eksil er manglende forståelse, blindhed og desorientering. Eksil er en ark, en fisk og babylonerkongens bug. Det er mit emne de næste små to år.

Congolesiske kirker og flygtninge i Uganda – gaver, reciprocitet og spiritualitet

Af lektor, ph.d. Karen Lauterbach

Som følge af den længevarende konflikt i Den Demokratiske Republik Congo (DRC) er et stort antal congole-sere flygtet til nabo-lande i regionen for at søge beskyttelse.

Uganda har modtaget en stor del af denne flygtningegruppe og ifølge tal fra FNs flygtningehøjkommissariat (UNHCR) er der omkring 200.000 flygtninge i Uganda, hvoraf ca. 150.000 er fra DRC. Ifølge Ugandas politik på området skal flygtninge opholde sig i såkaldte „rural settlements“, hvor man i samarbejde med UNHCR og en række NGO'er yder humanitær hjælp. Der er dog en stor gruppe af flygtninge, som foretrækker at opholde sig i byer, såsom hovedstaden Kampala, fordi de finder at adgangen til sundhedsfaciliteter er bedre og at der er større mulighed for at tjene penge ved at tage småjobs og ved at handle i den uformelle sektor. Derudover er mange flygtet fra den østlige del af DRC og her kan flygtningelejrenes placering i det vestlige

Uganda, tæt på grænsen til DRC, udgøre en sikkerhedsrisiko. Imidlertid har flygtninge, der opholder sig i byer ikke krav på humanitær bistand, hverken fra staten eller UNHCR, og det er her, at kirkerne kommer ind i billedet.

Ankomstprocedurer

Når flygtninge ankommer til Kampala søger de i første omgang til en specifik politistation i det område af byen der hedder Old Kampala. Det er her man registrerer sig som asylansøger og processen med søge om asyl starter. Nogle mennesker slår sig ned i området omkring politistationen, hvor de overnatter udendørs og afventer en afgørelse på deres ansøgning. Andre søger kontakt med congole-sere i byen og her er det ofte de congole-siske kirker og præster folk opsøger, snarere end ugandiske kirker. Der findes omkring 50 congolesiske kirker i Kampala, et tal der har været stigende over de sidste 10 år, dels på grund af, at der til stadighed ankommer nye congolesiske flygtninge, dels på grund af, at der sker en opsplitning af de allerede eksisterende kirker. Kirkerne er i overvejende grad

vækkelseskirker af en karismatisk/pentekostal orientering. De fleste kirker er grundlagt af congolesiske flygtninge, som har haft behov for at tilhøre et religiøst fællesskab, samt at holde gudstjenester på deres eget sprog. I de fleste kirker holdes gudstjenesten på fransk, lingala og/eller swahili og det er en udbredt praksis, at der løbende oversættes til andre sprog under præstens prædiken. Kirkerne størrelse er fra 30 medlemmer til 200-300 medlemmer og dette kan svinge meget over tid. Kirkerne holder som regel til i midlertidige bygninger og er ofte nødsaget til at flytte på grund af denne midlertidighed. Det samme karakteriserer medlemmerne af kirkerne; de lever mobile liv, hvor de ofte skifter bolig, hvilket også kan medføre, at de skifter kirke. Når nye tilkomne flygtninge opsøger en congolesisk kirke søger de om hjælp med et sted at overnatte og mad. Ofte har kirkerne ikke andet at tilbyde end at folk kan overnatte i kirken og medlemmerne hjælper med mad og tøj til børn. Netop fordi kirkerne udgøres af flygtninge er der ikke mange midler at bruge til at hjælpe andre.

Alices historie

Alice kom til Kampala i december 2012. Hun ankom med et af sine to børn, to fætre og sin mand fra Goma i det østlige DRC. Hun efterlod sit andet barn i Goma med en ven. Efter at have tilbragt nogle dage i bjergene krydsede de grænsen til Uganda og rejste direkte til Kampala. Da jeg mødte Alice i januar 2013 fortalte hun, at hun havde levet et godt liv i Goma og derfor foretrak hun at skabe et nyt liv i byen og ikke bo i en flygtningelejr. Da de ankom til Kampala registrerede de sig

først hos politiet og ved premierministerens kontor (Office of Prime Minister), som er normal kutyme. Derefter ledte de efter en kirke i Kampala, og de fandt en ugandisk kirke i det område af byen, der hedder Katwe. I denne kirke kunne man ikke hjælpe og familien blev henvist til en congolesisk kirke, der lå lidt længere nede af vejen. Her blev de budt velkommen af præsten, som inviterede dem til at blive i kirken. De blev tilbudt at sove i kirken på tynde madrasser og med et lagen, som de pakker sammen i et hjørne om morgenen, sammen med deres andre ejendele. Efter at præsten havde budt dem velkommen fortalte Alice sin historie til ham og forklarede baggrunden for hvorfor de var kommet til Kampala. Hun fortalte også, at hun var filmproducent og sanger og præsten sagde, at hun var velkommen til at vise sit talent i kirken. Alices eksempel viser, hvordan disse flygtningekirker ikke kun fungerer som et sted at modtage basal hjælp, men også som steder, hvor flygtninge bliver anerkendt og set som personer med en fortid, med talenter og med håb og drømme om at skabe et nyt liv et nyt sted.

Spirituel hjælp

Ud over den materielle hjælp tilbyder præsterne i de congolesiske kirker også hvad man kan kalde spirituel hjælp og rådgivning. Man taler med flygtninge om de oplevelser, de har været igennem. Et emne kunne for eksempel være, hvordan en mand, hvis kone havde været voldtaget, kunne tilgive det der var sket og elske hende igen. Her handlede det om at overkomme social skam og gøre dette med præstens forsikring om Guds kærlighed og tilgivelse. Det kunne også være sean-

cer, hvor der blev bedt for folk med større problemer både af emotionel og material karakter. Ofte blev tilbuddet om spirituel hjælp ikke vægtet lige så højt som den materielle hjælp og dette kan forklares med den prekære situation mange flygtninge befandt sig i, samt med at kirkerne opererer side og side med internationale humanitære organisationer som UN-HCR. Derved er der et stort materielt behov og der eksisterer samtidig en kultur, hvor man forventer at modtage hjælp, hvis man opfattes som flygtning. Når kirkerne laver særlige tiltag for at hjælpe flygtninge skaber det således større forventninger. En præst forklarede således at „hvis du hjælper en flygtning med mad og finansiel støtte har det større værdi for flygtningen, fordi han forventer meget mere end rådgivning fra dig. Nogle forlod kirken, fordi vi holdt op med at give hjælp. De, som bliver, bliver fordi de føler at Guds ord er en hjælp for dem. De, som forsvandt, forsvandt fordi de kun kom for goderne“ (interview, Kampala 31 januar 2012). Loyale kirkemedlemmer bliver her opfattet som dem der også modtager og værdsætter spirituel hjælp. Flere kirker foretrak at tilbyde en mere sporadisk og ad hoc form for hjælp. For det første, fordi de ikke havde midler til andet, og for det andet fordi det skabte for store forventninger, hvis kirken tilbød en mere systemiseret form for hjælp. Og når præsterne ikke kunne honorere disse forventninger satte de deres legitimitet som ledere over styr.

Nåde-gaver

En anden form for spirituel intervention skete når kirkemedlemmer fik åbenbartet nådegaver, hvor de for eksempel kunne

se ting der var sket i folks fortid eller afsløre tyveri. En kvinde, Rose, havde under et besøg (et fyrredages faste- og bønemøde) af en amerikansk prædikant, modtaget en sådan nådegave. Dette kom for eksempel til udtryk en dag, hvor hendes familie havde fået stjålet deres tøj, der hang til tørre uden for deres hus. Rose kunne forstå, hvad det betød når hundene i området gøede og de fortalte hende, hvem der havde stjålet deres tøj. Hun oplevede flere lignende episoder og folk begyndte at give hende gaver i form af mad og tøj som tak. På den måde indgik hendes nådegaver i en udveksling med gaver af materiel karakter, som var vigtige og nyttige for hendes liv som flygtning i Kampala og man kan sige, at der var et overlap mellem en spirituel økonomi og en mere traditionel økonomi baseret på gaveudveksling. På et tidspunkt afslog hun dog at modtage gaver i form af penge, fordi hun opfattede det som betaling for det hun havde gjort, og som hun forklarede, var det ikke Guds vilje, at hun med overlæg skulle tjene penge på at bruge sin nådegave. Der blev her skelnet mellem at give „af hjertet“ og give med den underliggende bagtanke at få noget ud af det selv. At give af hjertet blev associeret med at give frivilligt og ofte også med en følelsesmæssig motivation. Her forstås reciprocitet som noget der foregår mellem den enkelte og Gud og ikke nødvendigvis mellem to personer og som samtidig har med medfølelse og kærlighed at gøre. Derfor er det ikke fyldestgørende at forstå disse relationer udelukkende som et udtryk for gaveudveksling og den medfølgende reciprocitet der følger, men man må også inddrage det element, at folk selv opfatter

hjælp og gaver som noget der kommer fra Gud og dermed har en spirituel dimension.

Alternativt sted

Flygtningekirker fungerer dermed som et alternativt sted, hvor flygtninge kan søge og modtage hjælp. Her har religiøse idéer og forståelsesrammer en stor betydning, dels for hvordan hjælpen blev opfattet, dels for hvordan den blev tildelt og reguleret. Dette havde for eksempel betydning for, hvilke kriterier og principper, der blev anvendt i tildelingen af hjælp. Beslutninger blev truffet ud fra kriterier om hvilket behov folk havde, men beslutningerne blev også uddelegeret til den spirituelle sfære, hvorved præsterne via bønner blev guidet af Helligånden til hvem der skulle modtage hjælp. Gennem en undersøgelse af, hvordan hjælp bliver givet og opfattet i kirker i en flygtningekontekst kan man samtidig mere bredt belyse spørgsmål omkring reciprocitet og

gaveudveksling og betydningen af religiøse idéer for disse processer.

Artiklen bygger på feltarbejde udført i Kampala, Uganda i 2012 og 2013 i forbindelse med postdocprojektet 'Refugees and Religious Institutions – Emergent Sites of Governance and Ordering in Africa'. Projektet var finansieret af Det Frie Forskningsråd | Samfund og Erhverv.

Følgende publikationer er udgivet som resultat af postdocprojektet:

Karen Lauterbach, 2014. „Religion and Displacement in Africa: Compassion and Sacrifice in Congolese Churches in Kampala, Uganda“, *Religion and Theology* 21 (3-4): 290-308.

Karen Lauterbach, 2014. „Spiritual Gifts and Relations of Exchange among Congolese in Kampala, Uganda“, in Sundnes Drønen (ed.), *Religion and Development. Nordic Perspectives on Involvement in Africa*, Peter Lang, pp. 75-86.

Kunsten at bygge sit eget land

Af ph.d.-studerende Toke Møldrup Wolff

I 2016 kan Somaliland i det nordlige Somalia fejre 25-års jubilæum som selvstændigt politisk samfund. Med en række fredelige og demokratiske valg bag sig udgør

Somaliland det mest stabile omdrejningspunkt i en ellers konfliktplaget region.

Når man ankommer til Somaliland i det nordlige Somalia, er der ikke umiddelbart noget, der afslører, at man teknisk set befinder dig i det land som medier, politikere og forskere i årtier har omtalt som verdens mest fejlslagne stat. Den nyrenoverede lufthavn i hovedstaden Hargeisa kobler Somaliland direkte til storbyer som Nairobi, Cairo, Addis Ababa og Dubai. Sikkerhedssituation tillader, at du kan tage en officiel gul taxa direkte til dit hotel. På turen gennem byen bemærker man især det nybyggeri, der præger bybilledet i Somalilands største by, Hargeisa. Hjemvendte somaliere har sat deres lid til, at området forbliver fredeligt, og har således investeret i fast ejendom, mens nye indhegnede fodboldbaner og legepladser i byens centrum vidner om, at

der eksisterer et overskud i hverdagen til at prioritere både sport og leg. Trods en enorm økonomisk ulighed står byen i slående kontrast til Somalias officielle hovedstad, hvor der dagligt udkæmpes magtkampe mellem staten og terrorgruppen Al Shabaab.

Hvordan kan det være, at det er lykkedes at opbygge og endda bibeholde en høj grad af tryghed og stabilitet midt i en af Afrikas mest notorisk ustabile regioner? Somalilands relativt fredelige omgivelser har inspireret mit forskningsprojekt, der har til formål at belyse, hvordan den ikke-anerkendte stat fungerer i praksis, og dermed bidrage til et mere konkret overblik over de dynamikker, der opstår, når lande forsøger at opnå selvstændighed og dermed skal bygge sig selv op fra bunden.

Somalilands baggrund

Det territorium, vi i dag kender som Somalia var historisk set opdelt i de to kolonier, Britisk Somaliland i nord og Italiensk Somaliland i syd. Da kolonierne opnåede uafhængighed i 1960, blev de knap 640.000 km² land forenet til en enkelt nation. Men det var langt fra et lykkeligt ægteskab, der opstod mellem de to

tidligere kolonier. I Somaliland følte borgerne større tiltro til diverse oprørsbevægelser end til den nye regering, og igennem en årrække voksede fjendskabet støt mellem nord og syd. Da Somalias regime kollapsede i 1991, stod de nordlige klaner klar til at udnytte det institutionelle politiske vakuum, som åbnede sig. Mens resten af Somalia fortsatte en direkte kurs mod statsløshed og borgerkrig, oprettede Somaliland en midlertidig regering, der bestod af klanledere, religiøse autoriteter samt håbefulde lokale politikere. Den nye politiske ledelse fik stabiliseret området, og kun fire måneder efter Somalias blodige kollaps proklamerede Somaliland, at man ønskede selvstændighed.

Trods det at man kan fejre 25 år som selvstændigt politisk samfund, og på trods af mange ihærdige forsøg, er det dog aldrig lykkes Somaliland at opnå international anerkendelse. Men der er andre præstationer, det selverklærede land kan bryste sig af. To præsidentvalg gennemført i henholdsvis 2003 og 2010 er af internationale observatører blevet fremhævet som demokratiske milepæle i regionen. Gode asfalterede veje, politi, militær, domstole og et funktionelt skattesystem er alle strukturer, som Somaliland har bygget op fra bunden. Somaliland har selvfølgelig også sit eget flag, egen nationalsang og møntfod. På alle måder ligner Somaliland et „rigtigt“ land. Men den mest bemærkelsesværdige præstation af alle er dog, at man i Afrikas mest konfliktfyldte region har haft held med at skabe relativt trygge og fredelige rammer for borgerne, der ikke længere lever i frygt for et repressivt regime og angreb fra ikke-statslige militser og konkurrerende oprørsgrupper.

En bemærkelsesværdig situation

Det er bemærkelsesværdigt, at ovennævnte mål netop ikke er opnået gennem store støtteprogrammer fra vestlige donorer eller med gennemgribende hjælp fra FN. Det strider nemlig mod mange donoreres mandat at yde direkte støtte til lande, der ikke er internationalt anerkendte. Flere forskere har derimod fremhævet, at Somalilands succes måske netop er opnået *på grund af* den manglende vestlige indgriben og fraværet af udefrakommende intervention. Det har nemlig givet lokale aktører mulighed for at opbygge nationen nedefra og op modsat den normale tilgang, hvor vestlige eksperter forsøger at implementere færdigudviklede statsmodeller. Dette er ikke en uvæsentlig pointe, for i samme periode som Somaliland påbegyndte sin statsdannelseproces, viste en lang række af vestligt-implementerede statsdannelsesprojekter i udviklingslande sig at gøre mere skade end gavn. Konsekvensen var, at Angola blev drevet ud i fornyet konflikt, autokratiske regimer i Cambodia og Liberia blev forstærket, og i Bosnien blev økonomiske reformer undermineret af magtfulde sorte markeder. Fælles for en række interventioner var, at de alle efterlod „afhængigheds-strukturer“, hvor de internationale aktører ikke kunne forlade værtslandet, fordi der ikke var lokal ekspertise til at sikre bevarelsen af det nyadopterede bureaukratiske kodeks. Der er mange forklaringer på, hvorfor disse missioner i høj grad har været mislykkede. En af dem er, at de eksterne aktører forventede, at man på få år kunne opbygge selvsamme strukturer, som man kender fra de europæiske lande – strukturer det tog århundreder at etablere. Et forsøg

på en sådan chok-terapi underminerer de lange, seje træk, det tager at opbygge legitime politiske strukturer, der kan sikre stabilitet og fred.

Det er netop det lange, seje træk, som Somaliland står over for nu. Resultatet af nedefra- og op tilgangen har nemlig givet Somaliland en unik politisk struktur, der anerkender både klanlovgivning, sharia-lovgivning og statens egen lov – også selvom disse ofte er modstridende. Mens denne struktur bliver fremhævet som grundpillen for Somalilands stabilitet, er udfordringen nu, at borgerne „shopper“ mellem de juridiske instanser alt efter, hvilken der bedst kan optimere deres specifikke behov, og stridigheder eskaleres derfor ofte, da parterne er uenige om, hvilken juridisk instans der skal løse deres konflikt.

Selvom historien om Somaliland i høj grad er positiv, er der langt til det glansbillede, som statens regering forsøger at udstille. Til trods for den stabilitet, der er opnået, står et flertal af de tre millioner borgere over for ekstrem fattigdom. Under min sidste rejse dertil blev bagsiden af den klanlovgivning, der betragtes som kilden til fred, også ganske tydelig. Et øget antal voldtægter har fået mediernes opmærksomhed, efter at en gruppe kvinder har forenet sig og højlydt erklæret sig som modstandere af det patriarkalske klansystem. Dette system dikterer, at voldtægt af kvinder straffes med en bødestraf på 40 geder, \$100, og munder ofte ud i pres om tvangsægteskab mellem offer og gerningsmand. Sådanne strukturer har gjort, at mange kvinder fortier overgreb begået mod dem. Men også for hjemvendte somaliere er det svært at na-

vigere i Somalilands tre juridiske instanser. Ofte har de svært ved at kræve rettigheder over den jord, de tidligere ejede, og som de var tvunget til at flygte fra, da borgerkrigen brød ud. Ifølge sharia-lovgivningen har man mistet sin jord, hvis man forlader den – en praksis der står i direkte kontrast til statslovgivningen.

Er Somaliland en rollemodel for fremtidige statsdannelseprojekter?

Den Centralafrikanske Republik, Syrien og Yemen er alle eksempler på nyligt nedbrudte stater, der måske om en årække kommer til at stå over for enormt ressourcekrævende genopbygningsprojekter. Dermed står det internationale samfund over for en enorm udfordring, og det er uklart, hvilken retning der skal følges. Mens nogle eksperter med reference til Somaliland advarer mod en alt for aktivistisk tilgang, ser vi, at terrororganisationer og organiserede militser er særdeles effektive til at opbygge statsliggende strukturer, når officielle strukturer kollapser. I løbet af 2015 implementerede terrornetværket Islamisk Stat et statsdannelseprojekt i Syrien, der resulterede i oprettelsen af lokale skattekontorer, udstedelse af officielle ID kort og endda deres egne IS-nummerplader samt officielle IS-stempler til brug i „officielle“ dokumenter.

Dilemmaet er, at hvis eksterne aktører blander sig for meget og pådutter de svækkede stater specifikke politiske strukturer, er der en overvejende sandsynlighed for, at værtslandet udelukkende adopterer en symbolsk, og ikke funktionel, version af selvsamme strukturer. På den anden side viser krisen i Syrien, at

den politiske uro, der opstår, når stater svækkes, hurtigt kan blive udnyttet til at strukturere illegitime, barbariske regimer, der heller ikke nødvendigvis har stor lokal forankring.

Derfor fortjener hvert land, der forsøger at rejse sig i skyggen af ødelæggende

konflikter, at blive betragtet som en unik situation, der kræver en unik løsning. Hvad end den fremtidige strategi bliver, så er det vigtigt at huske på, at fælles for de fleste kulturelle kontekster er, at der er ingen, der kender borgernes politiske ønsker bedre end borgerne selv.

Om Mellemøsteskursionen / På vej mod det hellige land

Af stud.theol. Laura Cæcilie Jessen og stud.theol. Sigurd Victor Stubbergaard

En tidlig augustmorgen, da solen endnu ikke havde brudt horisonten, mødtes en flok spændte teologi- og Religious Roots of Europe-studerende i Kastrup Lufthavn med blikket rettet håbefuldt mod Jordan, Israel og Palæstina. Det Teologiske Fakultets mellemøsteskursion, der løber af stablen hver femte år, stod for døren. Foran sig havde de 30 ekskursionsdeltagere to ugers intens bibelsk rundrejse i Jordan og Det Hellige Land under kyndig rejseledelse af Mogens Müller og Jesper Høgenhaven.

Foruden solcreme, -briller og -hat havde vi fyldt vore rygsække op med viden om områdets geografi og historie. De fleste af rejsedeltagerne havde fulgt forårets opvarmingskursus, der fokuserede på emner fra området af historisk og eksege-

tisk relevans, herunder bibelsk arkæologi, Dødehavsskrifterne og Qumran, Islam og Det Hellige Land, europæiske korstog og pilgrimsrejser, moderne jødedom og forholdet til Israel. Til at præsentere denne vifte af forskellige temaer havde vi besøg af gæsteforelæsere, herunder Søren Holst, Kirsi Valkama (Helsinki), Thomas Hoffmann, Carsten Selch Jensen, Mette Birkedal Bruun og Jürgen Zangenberg (Leiden), der på hver deres områder kunne klæde os fagligt på til at få mest muligt udbytte af vores tur. Frugterne af undervisningen kunne plukkes, da de studerende afleverede valgfagsopgaver, der spændte over emner lige fra „Damaskus-skriftet som genskrevet bibelhistorie“ og „Markus – en allegorisk fortælling“ til „Egerias’ pilgrimsrejse“ og „Jødisk nationalisme og staten Israel“.

Et stramt program – til gavn og glæde

Mogens Müller havde allerede inden afrejsen bebudet, at rejseprogrammet ville følge professorens egen døgnrytme. Da virkeligheden brutalt ramte de studerende klokken seks om morgenen den første dag i Amman, forstod vi først rigtig,

hvad vi var gået ind til. Programmet, der var nøje tilrettelagt efter 30 års erfaring fra området af Mogens Müller, var spækket med spændende ruinbesøg fra morgen til sen eftermiddag – det ene prægtigere i vælde end det andet. Under kyndig og grundig vejledning fra vore rejseledere og lokale guider – jordanske Said og dansk-israelske Hanne – blev vi introduceret til de forskellige ruinkomplekser og arkæologiske attraktioner, der fylder det ørkenagtige landskab i Jordan, Israel og Palæstina. Her skal blot nævnes en håndfuld højdepunkter, der på hver deres måde bærer vidnesbyrd om menneskets og de forskellige kulturers gøren og laden i landskabet gennem de sidste 2000 år.

Petra

Den røde klippeby Petra er uundgåelig for rejsende i Jordan, og vi tilbragte en hel dag med at gennemtrave det kæmpestore kompleks. Da vi drog derfra en søndag morgen med ømme fødder, og bussen fuld af teologistuderende allerede havde demonstreret, at sangglæden var stor, afsang vi på professor Müllers opfordring ”Den signede dag”. Herefter greb professor Engberg-Pedersen mikrofonen og delte en åndfuld filosofisk observation; vidste man ikke bedre, kunne man have troet, det var en andagt.

Professoren redegjorde for, hvordan oplevelsen af Petra havde fået ham til at ændre syn på sammenhængen mellem materialitet og åndelighed. For at parafrasere: Før havde han troet, at de to var forbundet, men i Petra var det tydeligt, at der mellem materialitet og ånd er en afgrundsdyb kløft. For nok var det tydeligt, at de udhuggede gravmonumenter var

udtryk for et eller andet, og nok kunne man med arkæologiske metoder nærme sig dette – men i sidste ende stod det klart, at stenene jo virkelig ikke kan fortælle beskueren, hvilke åndsbevægelser der har ført til deres udformning.

Dagen før havde vores guide Said bragt os sikkert gennem siq'en, den lange smalle klippesprække, der leder ind til selve det arkæologiske område. Med sin gode geologiske sans udpegede Said de forskelligfarvede klippelag (den gule svovl, det sorte jern) og de udhuggede anikoniske guderepræsentationer, som har budt rejsende velkommen og farvel. Klarest står i erindringen én afbildning: Ved et sving var klippevæggen særligt præget af forskellige udbulninger, og Said bad os stoppe. Som øjnene afsøgte klippevæggen for at forstå, hvad der var naturskabt og hvad der var skabt af menneskehænder, fremstod – næsten som et hologram – først en sandalklædt fod, så to, så resterne af en klædedragt, og så, pludseligt helt klart, to kameler bag manden: En kamelfører, der fra sin plads i klippen har budt rejsende velkommen de sidste par tusind år og vist besøgende, at her lå en vigtig by.

Som arkæologen Bo Dahl Hermansen skriver i *Bibelske genskrivninger*, er Petra som en palimpsest. Alt efter øjets indstilling vil forskellige lag træde frem: Stod vi i en nabatæisk gravhule eller en nomadefamilies hjem? Stod vi i en romersk by midt på cardoen, eller stod vi i en nutidig kræmmerkulisse for turister med kopismykker og afdankede trækammer? På en af de flade strækninger i området traskede vi samtalende afsted i det tørre, røde sand – indtil et blik nedad åbenbarede, at vi gik afsted på lag af pot-

teskår, nogle bemalede, alle udformet med en klar menneskelig intention.

Den røde klippeby er ligeså mystisk og dragende, som John William Burgeon forestillede sig det, før vesterlændinge genfandt byen: „It seems no work of Man's creative hand, / by labour wrought as wavering fancy planned; / But from the rock as if by magic grown, / eternal, silent, beautiful, alone!“ Den bibelsk-teologiske relevans af Petra må man tænke sig metaforisk eller åndfuldt til, som Troels Engberg-Pedersen forsøgte. Og alligevel: Som nærorientalsk forhistorie til de bibelske fortællinger har Petra alligevel noget at skulle have sagt.

Den skæbnesvangre tempelplads

Ernest Renan beskriver i *Vie de Jésus* (1863 da. *Jesu Levnet* 1864) forskellen mellem det lette, landlege Galilæa og det hårde, religiøse Jerusalem: „Jerusalem var dengang næsten ligesaa meget som nu en pedantisk By, fuld af bitter Tvistigheder, Nag og smaalige Fordomme. Der herskede en overordentlig Fanatisme, og religieuse Opstande vare meget hyppige.“ (s. 133).

Måske kunne en teologistuderende i 2015 have skrevet det samme. I hvert fald var det første møde med den hellige by voldsomt. Efter at være ankommet hen under aften og indlogeret på et behageligt hotel nær Damaskusporten, stod vi tidligt op for at besøge Tempelpladsen. Vores israelske guide Hanne jog os gennem den søvnige gamle by, for at vi kunne nå frem i det tidsvindue, hvor pladsen er åben for ikke-muslimer. Stemningen neden for Vestmuren var fortættet. Vi stillede os i kø bag afskærmningerne, dydigt tildækkede og uden tasker, der kunne forsinke

sikkerhedstjekket. Uden for afskærmningen kunne vi høre et bar-mitzvah-optog bevæge sig forbi med sang og musik, men vi kunne ikke se dem. Ved sikkerhedsindgangen måtte vi sno os forbi den gruppe af jødiske fundamentalister, der hverdags-agtigt stod og ventede på at kunne få lov at gå deres daglige tur over Tempelpladsen for at kræve deres religiøse ret. Vel oppe på pladsen blev flere kvindelige studerende standset af de islamiske waqf-vagter: en lidt for gennemsigtig skjorte, et lidt for sjusket tørklæde. Da vi alle var forsamlet til oplæg foran en gruppe ældre mænd, der spillede backgammon, blev den dirrende stilhed pludseligt brudt af et gennemtrængende „Alahu akbar“-råb: De jødiske fundamentalister, vi havde mødt ved indgangen, gik nu deres daglige gang over pladsen, flankeret af de islamiske waqf-vagter, og fra alle hjørner af pladsen strømmede muslimer til, mens råbene tog til i styrke. Der var noget stærkt rituelt over det, og havde det ikke været så voldsomt, havde det næsten virket komisk. Vi listede os bort som gruppe og tog souvenirbilleder foran Klippehelligdommen med nervøse smil. Et skæbnesvangert sted.

Endnu en søndag kom og gik i det hellige land, og, skulle det vise sig, hjemme i Danmark havde kirkegængerne fået et indblik i et lignende møde med Jerusalem: „Da han kom nærmere og så byen, græd han over den og sagde: ‚Vidste blot også du på denne dag, hvad der tjener til din fred.‘“ (Luk 19,41-42a).

Livet ved Det Døde Hav

Fundet af Dødehavsskrifterne i slutningen af 1940'erne er velsagtens det mest betydningsfulde tekstfund fra det 20. år-

hundrede – og for teologer udgør teksterne en uundværlig del af den historiske kontekst, som vi må tage afsæt i, når vi skal nærme os Bibelens fortællinger. Derfor var det en naturlig forlængelse af vores teologiske dannelsesrejse, da den lille turistbus tøffede over Jerusalems højder for at rette blikket mod det barske og golde landskab ved Det Døde Hav. Derude på Herrens uopdyrkelige mark, godt 420 meter under havets overflade og i strålerne fra den bagende sol, slog en jødisk udbrydermenighed sig ned engang i det 2. årh. f.Kr. for at isolere sig fra de gudsforladte ypperstepræster og det heleniserede Jerusalem. Der, på kanten af det saltholdige hav og i skyggen af de ubarmhjertige klippevægge, levede disse jøder en asketisk tilværelse, afskåret fra livets fristelser, i lyset af profeten Esajas' ord: „Ban Herrens vej i ørkenen, jævn en vej for vor Gud i det øde land“ (Es 40,3). Hvem disse sekteriske jøder egentlig var, er der blevet sagt og skrevet meget om, men en del tyder dog på, at vi her har at gøre med den jødiske gruppering, som Josefus og Plinius den Ældre kaldte „essæere“. Som Jesper Høgenhaven pædagogisk forklarede de studerende: Hvis det lugter som en ost, ser ud som en ost og smager som en ost, så er det nok en ost.

Ruinkomplekset Khirbet Qumran efterlader den besøgende med et indtryk af, at de folk, der i sin tid bosatte sig der på

bredden til Det Døde Hav, må have været af en helt særlig støbning; det støvede og knastørre landskab vidner om et bevidsthedsmiljø, der har de sidste tiders snarlige komme som horisont for deres tænkning. At vi på mange måder genfinder de samme motiver og forestillinger i de nytestamentlige tekster, gør kun oplevelsen af essæernes liv og levned endnu mere relevant og interessant.

En rullende forelæsning

At være på ekskursion i Jordan, Israel og Palæstina var på mange måder som at være til en rullende forelæsning: Størstedelen af vore vågne timer må være brugt i en bus, og mens vi så de bibelske landskaber drive forbi, flød teologiske guld-korn (og vitser af forskellig morskabsgrad) gavmildt fra de tre professorer og de to guider gennem bussens højtaleranlæg. Ja, det blev sågar til en professoral afsyngning af Schumanns „Die beiden Grenadiere“ som en slags afskedssalut gennem de golde bjerge nord for Jerusalem.

Alle vigtige rejser har et element af flertydighed i sig; den teologiske ekskursion til Mellemøsten var ingen undtagelse. Hjem kom et hold studerende med orientalske minder farvet af alle bevægelser fra ekstatisk glæde til fortvivlet sjælemørke og, ikke mindst, en teoretisk viden, der i Det hellige land fik rum, liv og dybde.

Kalender for Det Teologiske Fakultet

Særlige arrangementer og åbne møder ved Fakultetet annonceres under arrangementer på www.teol.ku.dk, i Universitetsavisen, Fakultetets studenterblad og så vidt muligt i Præsteforeningens Blad samt eventuelt i dagspressen.

Ved redaktionens afslutning er der planlagt følgende arrangementer på Fakultetet for forårssemester 2016. Ændringer i programmet kan forekomme. Yderligere oplysninger om de enkelte arrangementer kan ses på www.teol.ku.dk. Alle arrangementerne er opgivet med præcise minuttal.

Kalender for **Teologisk Forening** se s. 50

Fredag den 5. februar 2016 kl. 13.15

Tiltrædelsesforelæsning ved adjungeret professor Ettore Rocca: „Kirkerummets æstetik og teologi – med inddragelse af Kierkegaards trosforståelse“.

Sted: Det Teologiske Fakultet, aud. 7, Købmagergade 46, 1. sal, 1150 København K.

Arr.: Det Teologiske Fakultet

Fredag den 12. februar 2016 kl. 10.15-12.00

SKC projektseminar ved Jacob Bøggild: „The indirect communication of Søren Kierkegaard's Upbuilding Writings“.

Sted: Det Teologiske Fakultet, vær. 347, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi/Søren Kierkegaard Forskningscenter

Fredag den 26. februar 2016 kl. 10.15-12.00

SKC projektseminar ved Emily Martone: „The freedom of the first man: Kierkegaard and Schelling“.

Sted: Det Teologiske Fakultet, vær. 347, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi/Søren Kierkegaard Forskningscenter

Fredag den 26. februar 2016 kl. 13.15-15.00

Fælles NT-GT seminar. Oplæg ved lektor Søren Holst, lektor emer. Geert Hallböck og postdoc Tilde Bak, DTF, KU Emne: „Affect Theory“, jf. temanummer af *Biblical Interpretation* 22/4-5, 2014. <http://booksandjournals.brillonline.com/content/journals/15685152/22/4-5>

Sted: Det Teologiske Fakultet, aud. 8/9, Købmagergade 46, 2. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Fredag den 4. marts 2016 kl. 10.15-12.00

SKC projektseminar ved Ragni Linnet: „Søren Kierkegaard on the Work of Art and Art after Art“.

Sted: Det Teologiske Fakultet, vær. 347, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi/Søren Kierkegaard Forskningscenter

Mandag den 14. marts 2016 kl. 13.15-15.00

NT-seminar: „Genbesøg hos den gnostiske Paulus“ ved postdoc. Tilde Bak Halvgaard.

Sted: Det Teologiske Fakultet, Lok. 243, Købmagergade 46, 2. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Fredag den 18. marts 2016 kl. 13.15-15.00

GT- seminar: Oplæg ved postdoc Mette Bundvad og professor Jesper Høgenhaven, DTF, KU

Emne: Brennan W. Breed, *Nomadic Text: A Theory of Biblical Reception History* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2014).

Sted: Det Teologiske Fakultet, Lok. 243, Købmagergade 46, 2. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Tirsdag den 29. marts 2016 kl. 10.00-21.30 og onsdag den 30. marts 2016 kl. 10.00-14.00

Seminar om Kultur, samfund og religion.

Sammen med professor Olivier Roy fra European University Institute i Firenze bidrager de nordeuropæiske forskere professor Niels Henrik Gregersen fra Københavns Universitet, professor Hans Jørgen Lundager fra Aarhus Universitet og professor Linda Woodhead fra Lancaster University. Hertil kommer en paneldebat med de bedste danske kendere på området. Foruden foredrag og debat er der også afsat tid til konkret bearbejdelse i forskellige i workshops.

Sted: Det Teologiske Fakultet, aud. 7, Købmagergade 46, 1.sal, 1150 København K.

Arr.: Helsingør Stift, Københavns Stift og Roskilde Stift i samarbejde med Center for Kirkeforskning, Københavns Universitet.

Fredag den 1. april 2016 kl. 10.15-12.00

SKC Research Seminar. At læse Kierkegaard: En diskussion af Ettore Roccas nye bog om forfatterskabet

Oplæg: Joakim Garff, Mads Peter Karlsen, Niels Grønkjær, Arne Grøn, Ettore Rocca, René Rosfort.

Sted: Oplyses senere

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi/Søren Kierkegaardforskningscenter

Fredag den 1. april 2016 kl. 13.15-15.00

GT- seminar, Prof. Rubina Raja, Classical Art and Archaeology, AU; Center Leader, The Danish National Research Foundation's Centre of Excellence; Urban Network Evolutions and School of Culture and Society, AU.

Emne: Palmyrenske portrætter mellem krig og kunstmarked

Sted: Det Teologiske Fakultet, aud. 8/9, Købmagergade 46, 2. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Fredag den 8. april 2016 kl. 10.15-12.00

SKC projektseminar ved Robert Stern: „Between Life in the Crowd and the Infinite Demand: Kierkegaard's Dichotomy and Løgstrup's Middle Way“.

Sted: Det Teologiske Fakultet, vær. 347, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi/Søren Kierkegaard Forskningscenter

Fredag den 8. april 2016 kl. 14.00-18.00

Judaism, Writing, and Oral History after 1945. Half-day research seminar

Sted: Oplyses senere

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi

Mandag den 11. april 2016 kl. 13.15-15.00

NT-seminar: „Er der plads til en protestantisk Paulus i ‚de radikales‘ Paulus-billede?“ ved professor MSO Gitte Buch-Hansen.

Sted: Det Teologiske Fakultet, Lok. 243, Købmagergade 46, 2. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Fredag den 15. april 2016 kl. 10.15-12.00

SKC projektseminar ved Samuel Cuff Snow: „A Kierkegaardian Sublime? On the Transformative Character of Aesthetic Experience“.

Sted: Det Teologiske Fakultet, vær. 347, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi/Søren Kierkegaard Forskningscenter

Fredag den 29. april 2016 kl. 10.15-12.00

SKC projektseminar ved Roger Mas: „Lars von Trier's Melancholia and the earnest thought of death“

Sted: Det Teologiske Fakultet, vær. 347, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi/Søren Kierkegaard Forskningscenter

Mandag den 9. maj 2016 kl. 13.15-15.00

NT-seminar: „Septuagintas betydning for udfoldelsen af nytestamentlig teologi“ ved professor Mogens Müller.

Sted: Det Teologiske Fakultet, Lok. 243, 2. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Fredag den 13. maj 2016 kl. 10.15-12.00

SKC projektseminar ved Takaya Suto: „On Kierkegaard’s criticism of H.N. Clausen“.

Sted: Det Teologiske Fakultet, vær. 347, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi/Søren Kierkegaard Forskningscenter

Fredag den 20. maj 2016 kl. 10.15-12.00

SKC projektseminar ved Claudia Welz: „The Problem of Evil, Self-Knowledge and Self-Evasion – Søren Kierkegaard and Hannah Arendt“.

Sted: Det Teologiske Fakultet, vær. 347, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi/Søren Kierkegaard Forskningscenter

Fredag den 20. maj 2016 kl. 14.15

Afskedsforelæsning ved lektor, ph.d. Ingrid Hjelm: Fra historiens ikke-jødiske Israel til traditionens og forskningens det gamle, det nye og det nyeste Israel.

Sted: Det Teologiske Fakultet, aud. 7, Købmagergade 46, 1. sal, 1150 København K.

Arr.: Det Teologiske Fakultet

Torsdag den 26. maj 2016 til lørdag den 28. maj 2016

Sixth Annual RefoRC Conference 2016 Copenhagen. The conference aims at a clarification and a discussion of the different concepts of church in the 16th century: What did the reformers think about the essence and origin of the holy, apostolic and Catholic church? What was seen as its aim, its purpose? Can human beings see the true church or not? Does it have one existence in this world and another in the world to come? Short paper submission before 1 March 2016.

Closure registration 19 May 2016. Se mere på <http://www.refo500.nl/rc/pages/600/sixth-reforc-conference-20166-copenhagen.html>

Sted: Det Teologiske Fakultet, Købmagergade 44-46

Arr.: Afdeling for Kirkehistorie

Onsdag den 17. august 2016 til fredag den 19. august 2016

SKC Annual Conference. Reconsidering the Existential: the Aesthetic, the Ethical, the Religious.

Sted: Det Teologiske Fakultet

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi

Teologisk Forening

Forår 2016

Tirsdag den 23. februar

Lektor, dr.theol. Carsten Pallesen:

„Spejlinger af den lutherske reformation i Shakespeares Hamlet – en „forud-erindring“ i anledning af 500 året for teseopslaget 31. oktober 2017 og 400 året for Shakespeares død 23. april 2016 “

Tirsdag den 8. marts

Professor emeritus dr.phil. et theol. Troels Engberg-Pedersen og professor mso, ph.d. Anna Vind:

„Paulus – en samtale mellem eksegesi og kirkehistorie“

Tirsdag den 26. april

Lektor, ph.d. Nils Holger Petersen og lektor, ph.d. Mette Birkedal

Bruun:

„En kirkehistorisk samtale“

Tirsdag den 17. maj

Postdoc, ph.d Mads Peter Karlsen:

„Selv-bekendelse i religionsfilosofisk perspektiv“

Alle arrangementer foregår kl. 19.30 i

Kældercafeen,

Det Teologiske Fakultet,

Købmagergade 44,

1150 København K

Publikationer fra Det Teologiske Fakultet

- 43 Margrete Syrstad Andås, *Imagery and ritual in the liminal zone. A study of texts and architectural sculpture from the Nidaros province c. 1100-1300*. Ph.d.-afhandling. 2013. 348 sider.
- 44 Diana Rigtrup, *Ritual og Mening. En religionsfilosofisk og ritualteoretisk undersøgelse af ritualets betydning i krisesituationer med udgangspunkt i case-studier af nøddåb*. Ph.d.-afhandling. 2013. 211 sider.
- 45 Christine Tind Johannesen-Henry, *Hverdagskristendommens polydoksi. En empirisk-teologisk undersøgelse af tro i cancerrejsens kontekst*. Ph.d.-afhandling. 2013. 337 sider.
- 46 Søren Holst (red), *Bibelens aktualitet i undervisningen*. Temadag ved Geert Hallbäcks afsked. 2013. 84 sider.
- 47 Ole Nyborg, *Grundtvig og kærligheden. Kærlighedsforståelsen i N.F.S. Grundvigs prædikener*. Ph.d.-afhandling. 2013. 277 sider.
- 48 Kasper Dalgaard, *A Priest for All Generations. An Investigation into the Use of the Melchizedek Figure from Genesis to the Cave of Treasures*. Ph.d.-afhandling. 2013. 249 sider.
- 49 Rose Marie Tillisch, *Ydmygheden er stedet. Kristustro i P.G. Lindhardts (1910-1988) og Bernhard af Clairvaux's (1090-1153) forkyndelse*. Appendix: *Salmevalg i P.G. Lindhardts prædikener 1953-1984*. Ph.d.-afhandling. 2014. 253 + 40 sider.
- 50 Therese Bering Solten, *Troens øjeblik. En tematisk, hermeneutisk og genreorienteret studie i N.F.S. Grundtvigs salmer*. Ph.d.-afhandling. 2014. 323 sider.
- 51 Frederik Poulsen, *God, His Servant, and the Nations in Isaiah 42:1-9. Biblical Theological Reflections after Brevard Childs and Hans Hübner*. Ph.d.-afhandling 2014. 276 sider.
- 52 Lauge Olaf Nielsen, *Jean Calvins forsvar for religiøs intolerance i dansk oversættelse*. 2014.
- 53 Flemming Kofod-Svendsen, *Niels Ove Rasmussen Vigilius' teologiske virke med særligt henblik på bibelsyn, kirkesyn, konfessionskundskab, karismatik og samarbejde på den kirkelige højrefløj i sidste halvdel af det 20. århundrede*. Ph.d.-afhandling. 2014. 466 sider.

- 54 Stine Zink Kaasgaard, *Neither Head Nor Tail. A Play in Four Acts Between the Pseudonymous Plurality in Kierkegaard and a Wittgensteinian Change of Aspect*. Ph.d.-afhandling 2014. 245 sider.
- 55 John Strange, *Jerusalem. Judaism Christianity Islam*. 2014. 129 sider. Findes kun som e-bog. Tilgængelig på fakultetets hjemmeside.
- 56 Steen Marquard Rasmussen, *Den relevante folkekirke – et sociologisk grundlag for målsætningsarbejde, aktivitetsstatistik og brugerundersøgelser*. Center for Kirkeforskning, Københavns Universitet. 2014. 299 sider.
- 57 Marie Vejrup Nielsen og Hans Raun Iversen (red.), *Tal om kirken. Undersøgelser af Folkekirkens aktivitets- og deltagerstatistik*. 2014. 221 sider.
- 58 Martin Friis, *Josephus' Antiquities 1-11 and Greco-Roman Historiography*. Ph.d.-afhandling 2015. 229 sider
- 59 Karen Marie Leth-Nielsen og Astrid Krabbe Trolle, *Dåb eller ej? Rapport om småbørnforældres til- og fravalg af dåb*. Center for Kirkeforskning. Københavns Universitet. 2015. 108 sider.
- 60 Gitte Buch-Hansen og Frederik Poulsen (red.), *Bibelen i gudstjenesten*. Center for Studiet af Bibelens Brug. Københavns Universitet. 2015. 200 sider.
- 61 Mogens Müller, *Fem nye bidrag til fortolkningens historie*. Københavns Universitet 2015. 146 sider.

Bøger, der ikke er udsolgt, kan købes hos Academic Books Jura, Gothersgade 129, kælderens, 1123 København K. Åbningstider mandag til torsdag 9.30-16.00, fredag 9.30-15.00.

Adskillige af bindene er desuden tilgængelige som e-bøger og kan hentes gratis på <http://teol.ku.dk/Forskning/publikationer/>

*Det Teologiske
Fakultetssekretariat*

Københavns Universitet
Købmagergade 44-46
DK-1150 København K

MAGASINPOST
STANDARD

B

POST

PP

DANMARK

Returneres ved varig adresseændring

DET TEOLOGISKE FAKULTET
KØBENHAVNS UNIVERSITET
KØBMAGERGADE 44-46
POSTBOX 2164
DK-1150 KØBENHAVN K

WWW.TEOL.KU.DK